

MATJAŽ ZGONC

STANDARDOLOGIJA SLOVENŠČINE: JE SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK BLIŽJE STANDARDIZACIJI ZGODNJEGA TIPA ALI POZNEGA TIPA?

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.31.2.02](https://doi.org/10.3986/JZ.31.2.02)

V prispevku so uvodoma predstavljeni Haugenov model jezikovne standardizacije in njegovi najpomembnejši popravki (Joseph, Subačius), nato pa je glede na lastnosti (čas selekcije, položaj jezika, načrtovanost standardizacije, razlika med pisnim in govorjenim standardom, perceptivne lastnosti te razlike in uzaveščenost narečne osnove standardnega koda) knjižna slovenščina uvrščena med standardne jezike poznega tipa. Prikazane so nekatere ključne značilnosti, po katerih je podobna standardnim jezikom zgodnjega oz. poznega tipa in po katerih se od njih razlikuje.

Ključne besede: standardologija, knjižna slovenščina, Haugenov model, standardizacija zgodnjega/poznega tipa

The Standardology of Slovenian: Is Standard Slovenian Closer to Early-Type or Late-Type Standardization?

Haugen's model of language standardization is presented together with its most prominent additional distinctions (Joseph, Subačius), followed by the characterization of standard Slovenian as an example of late-type standardization according to the selection time, social position of the language, type of development, differences between the written and spoken codes, perceptual evaluation of these differences, and dialect basis awareness of the standard. Finally, some key characteristics that make standard Slovenian similar to and different from other early- or late-type standard languages are presented.

Keywords: standardology, Standard Slovenian, Haugen's model, early/late type standardization

1 Uvod

Pod vplivom historične sociolingvistike (ki je nastala tako, da so raziskovalci kot npr. Thomas Elspaß in Lieselotte Anderwald metode iz variacionistične socio-

Matjaž Zgonc ■ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta ■ matjaz.zgonc@gmail.com ■

 <https://orcid.org/0000-0002-4650-2757>

Prispevek temelji na raziskovalnih podatkih iz že obstoječih in javno dostopnih besedilnih virov, ki so navedeni v razdelkih Viri in Literatura. Zahvaljujem se anonimnim recenzentoma in urednici dr. Alenki Jelovšek za dobrodošlo pomoč ter koristne nasvete, še posebej pri usklajevanju predlaganih modelov z zgodovinskim kontekstom razvoja knjižne slovenščine.

lingvistike¹ začeli uporabljati na korpusih starejših besedil, predvsem avtobiografskih žanrov, kot so dnevniki, zasebna pisma itn.) je okoli leta 2000 v delu globalne jezikoslovne skupnosti vzniknilo zanimanje za parajezikovne procese, za katere lahko pokažemo, da so imeli močan vpliv tako na produktivno kot tudi na perceptivno govorno produkcijo evropskih jezikov: jezikovno standardizacijo (Haugen 1971; Joseph 1987; Rutten – Vosters – Vandenbussche 2014; Pilliere idr. 2018) ter njena derivata preskriptivizem (v slovenistiki bolj poznan pod imenom predpisovalni način oz. »informiranje« (Černivec 2024); gl. Tieken-Boon van Ostade 2020; Straaijer idr. 2018 itd.) in ukvarjanje s perlokucijskimi učinki jezikovnih orodij (predvsem Auroux 1994; gl. še Léon 2021). Na podlagi tovrstnega raziskovalnega dela je po letu 2020 izšlo več beril, ki z uporabo metod, prilagojenih za posamezne govorne skupnosti, ki pa imajo vendarle skupno jedro, omogočajo primerjalni pogled na procese oz. pojave standardizacije, pojava preskriptivizma ter učinka normativnih jezikovnih orodij (slovnice, slovarji in drugi priročniki) na različne govorne skupnosti. Leta 2021 je pri založbi Univerze v Cambridgeu izšel primerjalni zbornik jezikovne standardizacije v različnih govornih skupnostih (Ayres Bennett – Bellamy 2021), ki obravnava govorne skupnosti vseh velikosti od angleščine in francoščine do maroščine, ponapejščine in inuščine, slovenščina pa ni omenjena. Leta 2023 je izšel zbornik študij o katekizmi, izdanih med 16. in 19. stoletjem, ter njihovih vplivih na pismenost in standardologijo evropskih jezikov (Juska-Bacher idr. 2023), ki med drugim obravnava Nemčijo, Anglijo, trikrat Švico in celo Grenlandijo, Trubarja pa ne omenja. Prav tako leta 2023 je pri založbi Routledge izšlo berilo s prispevki o preskriptivizmu (Beal idr. 2023), ki ponovno obravnavajo večje in manjše govorne skupnosti; izmed slovanskih jezikov sta vključeni samo ruščina in hrvaščina. Po drugi strani pa je hrvaški jezikoslovec Dalibor Brozović leta 1988 zapisal: »[S]vi evropski standardni jezici nisu u jednakoj meri zanimljivi, ali kako slovenski u mnogome pripada ovim originalnijima, to je te odreći se svestranoga uvida u ukupnost njegove pojave« (Brozović 1988: 245). Brozoviću pritrjujemo in menimo, da je tudi proces nastajanja knjižne slovenščine oz. njena standardizacija dovolj zanimiva, da si zasluži obravnavo v takšnih izdajah. Samo ugibamo lahko, ali je razlog za njeno odsotnost nemara v pomanjkanju prispevkov v domačih in tujih revijah, ki bi na slovenščino aplicirali zgoraj omenjeno metodologijo, idiosinkratično predelano za vsako govorno skupnost posebej, vseeno pa opremljeno z jedrnim konceptualnim

1 Variacionistična sociolingvistika je veja sociolingvistike, ki se ukvarja s sistematičnimi razlikami v govoru različnih skupin govorcev in govork ter strukturo in vzroki za te razlike. Izvorno je termin *variacija* povezan z raziskavami iz 50. let 20. stoletja in je pomenil razlike v govoru glede na geografsko področje oz. starost, kasneje pa so ga jezikoslovci, med drugim John Fischer in John Gumperz, uporabili še za razumevanje družbenih značilnosti govora. Najpomembnejši prispevek k vedi je dodal William Labov, ki je dokazal, da variacija ni naključna, temveč sistematična, ter da varietete, ki jih uporabljajo govorne skupnosti, niso »pokvarjene« ali »izmalicene« verzije standardnega jezika, pač pa čisto enakovredni in legitimni kodi.

aparatom, ki se je izkazal kot robusten in uspešen za izjemno raznolike jezike ter govorne skupnosti.² Shema odnosov med normativnimi in nenormativnimi kodi za slovenščino je kompleksna, zato en sam prispevek ne more niti nima namena zaobjeti vsega, kar je relevantnega za vse tisto, kjer je slovenščina očitno ušla interesu mednarodne jezikoslovne skupnosti. Lahko pa se osredotoči na eno plat zgodbe, in sicer standardološko umestitev procesa nastajanja slovenskega knjižnega jezika. Namen pričujočega prispevka je zato dvojen: prvič, predstaviti model in konceptualni aparat, ki se v standardologiji uporablja na splošno, ter obstoječe študije o slovenskem knjižnem jeziku preprosto spraviti z njim; drugič, upoštevajoč Subačiusov (2002) »popravek« Haugenovega klasičnega modela jezikovne standardizacije določiti, ali je standardizacijo slovenščine bolj smiselno primerjati s standardnimi jeziki zgodnjega tipa (npr. standardizacija angleščine, francoščine, italijanščine) ali poznega tipa (npr. standardizacija litovščine, finščine, slovaščine). V razpravi poskušamo pokazati tudi, kako razlike med obema tipoma standardizacije, ki se pojavljajo v govornih skupnostih, morebiti pojasnjujejo nekatere pojave, ki jih v teh jezikih beležimo danes, in ovrednotiti napovedovalno vrednost teh razlik za prihodnji razvoj teh govornih skupnosti.

2 STANDARDOLOŠKI MODELI IN NJIHOVE AKTUALIZACIJE

Če standardizacijo jezika laično razumemo kot prizadevanje, da se določen jezikovni kod ustali v svoji formi in se kar najbolj omejijo jezikovne spremembe, ki se v njem odvijajo (če gre za kod, ki je dejansko v rabi), in sicer z namenom bolj učinkovitega in tekočega komuniciranja, so procesi, na katerih temelji novoveški proces jezikovne standardizacije, bržkone starodavni (za več o tem gl. Auroux 1994; 1998). Po antiki so se posamezni bolj ali manj uspešni pozivi k tovrstnemu fiksiranju kodov pojavili v zgodnjem srednjem veku, zlasti v dvornih pisarnah (kanclijah, angl. *chancery standard*; fr. *standard de chancellerie*; gl. Paquette 1983; Fisher 1996) – te so za računovodske potrebe potrebovale kod, v katerem sta bila tako oblika/struktura kot njen pomen čim bolj stalna oz. fiksirana. Kasneje se pod vplivom predvsem novih idej o znanosti, imperialističnih teženj ipd. pojavijo prve slovnice³ in nato narodne akademije, med katerimi je bila prva italijanska Accademia della Crusca (1583).

2 Morda težavo predstavlja tudi razmeroma majhno število raziskav na temo (variacionistične) sociolingvistike slovenščine, sploh kadar njihov namen ni pomoč pri nadaljnji standardizaciji (kot npr. pri Mirtič 2019). Pri tem seveda nikakor ne gre spregledati pomembnih del, kot sta mdr. Skubic 2005 in Bitenc 2016. Upamo – in to presega tukajšnje namene – da se bo pozornost slovenistike v prihodnje (še) bolj posvečala sociolingvističnim temam, kot so variacija v razno-raznih registrih, dinamika družbene moči v jeziku, govor urbanih središč itn.

3 Prva med njimi je kastiljska slovnica Antonia Nebrije (1492) za potrebe poučevanja kastiljske španščine zavojevanih srednjeameriških ljudstev; francosko slovnico iz Port-Royala (1660) je kot prvo znanstveno slovnico precej samovoljno razglasil Noam Chomsky.

Čeprav torej težnja k jezikovni standardizaciji obstaja že precej dolgo, se je sodobno znanstveno ukvarjanje z njenimi procesi začelo šele v 20. stoletju, predvsem v njegovi drugi polovici (v prvi polovici stoletja je pomemben doprinos Praškega lingvističnega krožka). Sprejeta je bila znanstvena definicija standardizacije kot procesa, v katerem bodo dosežene »minimalne variacije v formi [ter] maksimalne variacije v funkciji«, kar pomeni, da je neki kod standardiziran, kadar se njegove strukture v govoru kar najmanj razlikujejo od govorca do govorca in od izjave do izjave ter je s tem kodom hkrati mogoče izraziti kar največ pomenov v kar največ situacijah.⁴ Avtor te definicije je ameriško-norveški jezikoslovec Einar

- 4 Eden od recenzentov prispevka je izrazil skrb, da osredotočanje na »nevtralno, tehnokratsko« razumevanje standardizacije, ki je v nasprotju z razumevanjem standarda kot »oblike indeksikalnega pomena, ki se različnim jezikovnim sredstvom pripisuje dinamično«, neupravičeno pušča ob strani »vpliv širših razmerij družbene moči v razlikovanju med standardnim in nestandardnim jezikom«. Gre za resnično zelo plodovito raziskovalno področje, predvsem v anglofonski sociolingvистики (v zvezi s tem gl. predvsem dela Penelope Eckert, Michaela Silversteina in Asifa Aghe), odsotnost te perspektive pa tu utemeljujemo s tremi točkami: (1) Namen tega prispevka ni, da bi poiskali podobnosti oz. razlike v indeksikalnem polju knjižne slovenščine in nekega drugega standardiziranega koda, pač pa podobnosti oz. razlike v njihovih procesih standardizacije po etapah, ki jih predlaga Haugen, in potencialne posledice teh razlik. Haugenov model je za naše potrebe »standard« v pomenu referenčne točke oz. idealnega tipa, ne pa v pomenu »normativen« – seveda je sicer mogoče na iste procese gledati skozi več prizem. S tem je povezano tudi že prej omenjeno pomanjkanje sociolingvističnih del o slovenščini, ki ne prispevajo k standardizaciji: lahko se sicer izkaže, da je knjižna slovenščina podobno izključevalna, elitistična, razredno in/ali rasno zaznamovana, travmatogena in še kako drugače indeksirana, kot je standardna britanska oz. ameriška angleščina. To je prav gotovo mogoče. Da pa bi to podkrepili oz. ovrgli, bi potrebovali ogromen bazen raziskav, s katerimi ne razpolagamo, hkrati pa poudarjamo, da to ni raziskovalno vprašanje tega prispevka. (2) Notranje težave s konceptualnim aparatom pri Silversteinu, Aghi in P. Eckert: raziskave, ki temeljijo na indeksikalnosti in se poslužujejo kritične analize diskurza, ki jim omogoča razlago s pomočjo koncepta ideologije standardnega jezika, se navadno združujejo v skupino, ki se imenuje *tretji* (včasih tudi *četrti*) *val sociolingvistike*. Zanje je značilno, da raziskave metodološko temeljijo na statističnih operacijah med odvisnimi jezikovnimi in neodvisnimi družbenimi spremenljivkami, pri čemer morajo druge imeti ravno tako trdno osnovo kot prve. Ker pa je jezikovne, najpogostejše fonološke značilnosti lažje bolj zanesljivo izmeriti kot družbene, ima ta veja sociolingvistike precej imanentnih težav s tem, kaj naj bi odvisne spremenljivke pravzaprav indeksirale. Težave pogosto privedejo do dveh logičnih napak: esencializacije, tj. popreproščenja dejanskosti z definiranjem neke spremenljivke kot *lastnosti* določene populacije, čeprav gre samo za *značilnost* nekaterih posameznikov v njej (»za ženske velja, da uporabljajo več mašil«; gl. Pablé – Haas 2010), ter reifikacije, tj. krivega vzpostavljanja vzročne zveze med neodvisno in odvisno spremenljivko, čeprav obstoj neodvisne ni zanesljiv (»če uporabljaš mašila, si ženska«; gl. Bourdieu 2019: 19). Pričujoča kritika ni izčrpana, saj bi to preseglo namene tega članka, vendarle pa mora ta problem sociolingvistika tretjega vala premagati, preden bo postala samoumevna metodološka izbira. (3) Standardizacija slovenščine je, kot kažejo rezultati raziskave, predstavljeni v tem prispevku, načrtovana in ne posredna, kar pomeni, da so njene značilnosti posledica drugih bojev kot denimo pri angleščini. Ne le, da je ključno vlogo odigrala akademija ter kasneje druge institucije, pač pa je bila teorija, ki je bila osnova za normativno dejavnost, zastavljena tako, da bi moral biti jezikovni standard (KJ) narodnopovezovalec in narodnopedstavniki; to je vsekakor v veliki meri ostalo ideal, pa vendar je usmerjalo politiko celotne SAZU v ključnem obdobju (Gabrič 2011) in posledice takšnih odločitev (npr. več purizma ter manj razredne in rasne zaznamovanosti kot pri angleščini skozi velik del druge polovice 20. stoletja) so še danes vidne v priročnikih, kurikulah itd.

Haugen, ki je postavil tudi najvplivnejši *model* jezikovne standardizacije, ki je še danes osnova za veliko število jezikoslovnih raziskav s tega področja.

2.1 HAUGENOV MODEL

Haugenov model je opisan v članku *Dialect, Language, Nation* iz leta 1966 (Haugen 1972: 235–254). Haugen, otrok dveh Norvežanov, je del otroštva preživel tudi na Norveškem in je verjetno dobro poznal dinamiko obeh standardnih kodov v norveščini, privzetem bokmål in načrtovanem nynorsku, zato se je zavedal, da se standardizacija v govorni skupnosti ne pojavi kar sama. Opiral se je tudi na Leonarda Bloomfielda in njegove strukturalistične raziskave govornih skupnosti ameriških Indijancev Menominov ter primerjalno prišel do splošnega modela jezikovne standardizacije, ki vključuje štiri faze:⁵ selekcijo (izbor, *selection*), kodifikacijo (opis, *codification*), elaboracijo (razširjanje) funkcije (*elaboration of function*) in sprejetost (*acceptance*).

Poimenovanje »faze« ne pomeni, da gre nujno za zaporedne etape, pri čemer se ena faza konča, preden se druga začne: pri konkretnih procesih standardizacije faze lahko soobstajajo in si ne sledijo nujno tako, kot smo jih tu našteali (gl. Ayres-Bennett 2019). »Faza« namreč pomeni distinktivni nabor procesov, ki potekajo znotraj ohlapnega teleološkega toka k standardizaciji. Tega se je pomembno zavedati, ko opisujemo značilnosti posameznih faz. *Selekcija* se nanaša na potek izbire določenega koda v govorni skupnosti (navadno je ta tudi zares v rabi, ni pa nujno), ki naj služi kot tisti kod, ki bo minimalno variiral v formi in maksimalno variiral v funkciji. John Earl Joseph (1987) kasneje pokaže, da v tem poteku pogosto prihaja do konfliktov. *Kodifikacija* pomeni zbiranje in zapisovanje pravil, ki ta kod jezikovno definirajo, pri čemer nastajajo jezikovna orodja, kot so slovnice in slovarji. *Elaboracija funkcije* zaznamuje procese, znotraj katerih se variacija funkcije povečuje, tj. večanje števila situacij, govorcev oz. govork in izjav, ki novonastali standardizirani kod zahtevajo kot normativnega v določenih govornih situacijah. *Sprejetost* preprosto pomeni, da je v govorni skupnosti postalo samoumevno, da je standardizirani kod normativen. Včasih je faza poimenovana *vzdrževanje*

⁵ Četudi bi standardnost oziroma prestiž raziskovali skozi vpeljevanje indeksikalnega pomena (*enregisterment*), kar je gotovo mogoče početi, bi morali potem vzpostavljati razmerje med zgodovino slovenske standardizacije in raziskovalnimi vprašanji, povezani z *enregistermentom*, ki bi zadevala npr. normativnost govora vplivnic na mlade ženske ter dinamiko jezikovnih sprememb, ki so tako nastale, pa normativnost urbanih središč z ozirom na zaledje, s potencialnimi razlikami med Ljubljano in npr. Celjem, pa normativnost medijsko zelo izpostavljenih politikov in mnenjskih voditeljev, verjetno še posebej v okoljih, kjer je politična volja dokaj nespremenljiva. Ne le da takšna raziskava zahteva najbrž kar poseben raziskovalni projekt, pač pa se tudi močno odmakne od pričujočega raziskovalnega vprašanja.

5 Kjer je mogoče, pri prevodih terminov ohranjamo mednarodne korene.

(*maintenance*), s čimer je poudarjeno, da proces standardizacije zaradi družbenih sprememb ni nikoli zaključen, zato se mora standardizirani kod nenehno ažurirati.

Haugen sam je leta 1987 model posodobil z dopolniloma, da gre pri selekciji in kodifikaciji za načrtovanje forme, pri elaboraciji funkcije in sprejetosti oz. vzdrževanju pa za načrtovanje funkcije ter da sta selekcija in elaboracija funkcije z vidika jezikovnega načrtovanja del statusnega, preostali dve fazi pa del korpusnega načrtovanja, saj se prvi ukvarjata z družbenimi procesi, drugi pa s čisto jezikovnimi (prim. npr. Ayres-Bennett 2019). Dodal je tudi več podfaz, ki niso prispevale k večji uporabnosti modela. Drugi raziskovalci in raziskovalke jezikovne standardizacije so zato razvili več dopolnil, tj. bolj natančnih popisov procesov, ki sicer izhajajo iz Haugenovega modela, vendar mu dodajajo bolj razvite opise procesov znotraj posameznih faz, ki so deduktivno izluščeni iz korpusov jezikovnih orodij in drugih relevantnih podatkov. Med mnogimi⁶ velja najprej izpostaviti prispevek Johna Earla Josepha, ki bolj natančno popisuje procese v fazah selekcije grenlandščine ter francoščine iz 16. stoletja.

2.1.1 Josephova nadgradnja Haugenovega modela

Joseph (idealnotipski, vendar deduktivni) potek faze selekcije opiše na naslednji način: standardizacija se najpogosteje odvija v okolju, kjer dve govorni skupnosti sobivata, kar pomeni, da se na nekem področju govorita dva koda, pri čemer se eden v prestižnih funkcijah ne uporablja. Kod, ki ima prestižne funkcije, se imenuje H-varieteta (H kot *high*), drugi kod pa L-varieteta (L kot *low*).⁷ Večina govorne skupnosti je zadovoljna s stanjem, v katerem ima njihov prvi jezik vlogo L-varietete. V določenem trenutku pa skupina, ki jo imenuje »L-avantgarda«, najprej uzavešči razliko v prestižu med varietetama L, ki je njihov prvi jezik, in H, potem pa razvije željo po uporabi L-varietete v prestižnih funkcijah, ki so bile do tedaj domena izključno H-varietete (povzeto po Joseph 1987: 51). Naloga, ki si jo zada L-avantgarda, je zvišati nivo prestiža L-varietete s tem, da pri dejavnostih, za katere so prej potrebovali H-varieteto, začne uporabljati L-varieteto ter to toliko časa ponavlja, da preostanek govorne skupnosti preneha verjeti v razliko med prestižema varietet L in H. Tako vznikne prepričanje, da H-varieteta predstavlja oviro L-varieteti, da bi prevzela ves diapazon mogočih funkcij (Joseph 1987: 53–54).

V procesu višanja prestiža L-varietete se pojavi potreba po elaboraciji. Elaboracija pomeni pri Josephu širjenje področja, kjer je v rabi standardizirajoča se L-varieteta. Pri tem L-avantgarda venomer izbira med dvema nasprotujočima si

⁶ Med najbolj vplivnimi sta Milroy – Milroy 1985 in Schneider 2007.

⁷ Termina H- in L-varieteta je Joseph prevzel od Charlesa Fergusona, ki se je v svojih delih ukvarjal pretežno z diglosijo. Izvirni izraz *variety* po Bitenc (2016: 114ss.) slovenimo z *varieteta*.

tendencama: elokvenco,⁸ torej izrazno močjo, ki jo lahko spodbujajo izposojenke, kalki, novotvorjenke in druge vrste prevzemanja, ter učinkovitostjo, ki je funkcija razumljivosti jezikovne rabe in ima opraviti ravno z nadzorom nad elokventnostjo, torej pripuščanjem jezikovnih struktur v novonastajajočo H-varieteto tako, da bodo njeni govorci in govorke sploh razumeli, kaj elokventnejša jezikovna raba pomeni (Joseph 1987: 90, 108). Medtem ko govorna skupnost niha med obema tendencama, lahko v jezikovni rabi prihaja do vnosa raznih ideologij in poseganja L-avantgarde po mitoloških fabulah, s katerimi upravičujejo svoje odločitve (Joseph 1987: 109), med drugim razvrednotenje prejšnje H-varietete glede na njeno neelokventnost (Joseph 1987: 92).

V fazi sprejetosti je v razumevanju govorne skupnosti prišlo do kvalitativnega preskoka: da je njihov prvi jezik tudi H-varieteta na ozemlju, kjer bivajo, postane privzeto razmišljanje, v katerem dejavnosti L-avantgarde niso več del živega spomina. Tedaj dejstvo standardnega jezika postane absolutizirano: kar je standardno, je dobro, kar pa je odklon od njega, jezik kvari (Joseph 1987: 160–161). Ista populacija, ki je pred začetkom standardizacije sprejemala status prvega jezika kot L-varietete in potencialno celo odklanjala aktivizem L-avantgarde, kar je najpogostejši vzorec (Joseph 1987: 106, 126), na koncu procesa svoj prvi jezik razume kot edini sprejemljivi način komuniciranja v govorni skupnosti, odklone od njega pa kot kršitve moralnega pravila.

Prednost Josephovega modela pred izvornim Haugenovim je v natančnejšem popisu poteka faz. Kjer Haugen, denimo, v fazi selekcije vidi izbor enega od kodov za standardizacijo kot dejanje, ki se zgodi kar samo od sebe, Joseph prepozna prizadevanja L-avantgarde za prevzem kulturnega primata v govorni skupnosti. Odnosi in medsebojne interakcije govorcev varietet L in H pojasnjujejo tudi, zakaj v fazi elaboracije pride do prevrednotenja L-varietete in nastopa njene elokvence, kar se v fazi sprejetosti tako ustali, da članom in članicam govorne skupnosti postane samoumevno. Ta model je dovzeten tudi za vključevanje ideoloških (npr. prepoved pisave ogovornih zaimkov *Vas*, *Vam* itd. z veliko začetnico v znamenje spoštovanja iz SP 1962; prim. Dobrovoljc – Bizjak Končar 2013: 117ss.) in kulturoloških dodatkov, ki lahko bolje pojasnjujejo posamezne spremembe vrednotenja konkretnih jezikovnih struktur v procesu standardizacije, ne da bi iz njih ustvarili

8 Elokvenca (*eloquence*) je v SSKJ opredeljena kot »tekoče, spretno izražanje«, pri Josephu (1987) pa ta izraz pomeni nekaj drugega. Ko neki kod pridobiva na elokvenci, se večja nabor struktur (besedišča, frazemov, stavčnih struktur ...), s katerimi lahko govorec ali govorka izrazi določen pomen. Bolj ko je jezik elokventen, debelejši je njegov slovar in več je načinov, na katere lahko govorna skupnost nekaj izrazi. To seveda pomeni tudi, da bolj elokventni jeziki lahko izrazijo več kot manj elokventni, to pa pomeni, da v tem pomenu Josephov koncept elokvence nekoliko sovпада s Havránkovim konceptom intelektualizacije (knjižnega) jezika. Joseph (1987) skozi celotno delo prikazuje, da teh več načinov znotraj elokvence, kako nekaj povedati na različne načine, pridobi družbene pomene, med katerimi je privilegiran tisti, ki pripada standardnemu kodu. Eksplicitne definicije elokvence Joseph sicer ne poda.

rdečo nit procesa, ki je v svojem bistvu vendarle jezikoslovni. Vplive racionalističnih oz. jakobinskih ter kasneje romantičnih filozofskih in literarnih tokov na standardizacijo evropskih vernakularjev (gl. predvsem Geeraerts 2003 za kognitivnojezikoslovno izhodišče ter Sériot 2014 za izhodišče iz kulturnih študijev) je tako mogoče upoštevati in ne prihajati v navzkrižje z Josephovim modelom.

Nekateri pridržki pa so ob njem še vedno potrebni. Po Josephu L-avantgarda uzvesti dejstvo, da je varieteta, ki jo govorijo, H-varieteti neenakovredna zaradi razlike v *prestiju*. Prav tako elokventnost, ki se pojavi v fazi elaboracije in vodi do končne sprejetosti L-varietete kot nove H-varietete, izhaja iz zapolnjevanja prestižnih funkcij. James Milroy (1999) pokaže, da v tekočem času na normativnost določene izjave oz. strukture v tej izjavi vpliva prestiž in inverzna funkcija *stigma*, ne pa prestiž sam, in če je ravno prestiž očitno glavno gonilo procesa standardizacije, je treba o njegovem poteku morda ponovno razmisliti. Prav tako je treba upoštevati, da je Josephov model, čeprav deduktiven, osnovan na podatkih o standardizacijah jezikov iz (Zahodne) Evrope med približno 16. in 19. stoletjem. Za standardizacije, ki so se odvijale na geografsko oddaljenih krajih, predvsem pa na obeh ekstremih te časovne premice, so pomembni različni faktorji, ki so vodili tudi v nekoliko drugačne izide.

2.2 Subačiusovo dopolnilo: standardizacija zgodnjega tipa – standardizacija poznega tipa

Litovski jezikoslovec Giedrius Subačius (2002) je primerjal standardizacijo litovščine in angleščine ter ugotovil, da se razlikujeta po časovnih točkah – in s tem družbenih, političnih, ekonomskih in drugih kontekstih –, v katerih sta se odvijali. Ugotovil je, da razlike med jeziki niso zgolj časovne (ki sicer najbolj izstopajo, zato je delitev po njih dobila ime) in da imajo jeziki, ki so se standardizirali pozneje, nekatere skupne točke, po katerih se ločujejo od tistih, ki so se standardizirali prej.⁹ Prva skupina vključuje govorne skupnosti,¹⁰ ki segajo od ferščine na zahodu do hebrejščine (Gafter – Mor 2023) na vzhodu ter od finščine na severu do bolgarščine in turščine na jugu.

9 Zanimivo je, da je Subačiusova delitev standardnih jezikov v celoti analogna Hrochovi (povzeto po Kosi 2013: 70–71) delitvi modernih narodov po nastanku glede na tip prehoda (iz fevdalne v kapitalistično družbo ali iz nacionalnosti). Hrocha Subačius ne omenja, tema za drug prispevek pa bi lahko bila kibernetika zveza med izgrajevanjem naroda ter standardizacijo jezika tega naroda, sploh s poudarkom na narodih, oblikovanih iz nacionalnosti, in standardnih jezikih poznega tipa, saj je takšnih raziskav bistveno manj.

10 Angl. *speech community*. Izraz je uvedel William Labov (1972: 120–121), ki je govorno skupnost opisal kot skupnost govorcev in govork, ki si delijo jezikovne norme. Jezikovna norma je tako definicijski nujen pogoj za obstoj govorne skupnosti. Ker norme zajemajo tako pisne kot govorjene izjave (tudi takšne na manj preprostih nosilcih, npr. govor po scenariju, posnet za družabna omrežja), se »govorna« v tej zvezi ne nanaša na dejanje govorjenja, pač pa na živetost in aktualnost, ne pa zamrznjeno sistemskost, značilno za jezik (ne pa govor). Ta premik v dojetju norme je med prvimi nakazal že Eugenio Coseriu.

Prva značilnost jezikov, ki so bili standardizirani po poznem tipu, je čas, v katerem se začeta fazi selekcije in kodifikacije. Angleščina (britanska, ne pa tudi ameriška) (Fisher 1996) in francoščina (Paquette 1983), denimo, lahko začetke svojih kodifikacij razumno postavita v 15. stoletje, ko so za potrebe dvorne birokracije in pobiranja davkov nastale šole, kjer so stare generacije kanclijskih uradnikov poučevale nove, pri čemer je bilo ena izmed pomembnejših veščin ravno pisanje na način, ki ne vsebuje idiosinkratičnih (tj. idiolektičnih) struktur in je tako na enak način razumljivo vsem, ki so isto večino pridobili. Tako se je kasnejša potreba po jezikovni rabi, ki kar najmanj variira od enega govorca oz. govorke do drugega, lahko v 16. stoletju oprla na konceptualno vzporednico, ki je vsaj pri enem družbenem razredu že obstajala. Zaradi tega in še drugih razlogov, ki se jim tu zavoljo prihranka prostora ne moremo posvetiti, je standardizacija nekaterih evropskih jezikov lahko stekla že v 16. oziroma v začetku 17. stoletja. Subačius v to skupino uvršča angleščino, danščino, francoščino, italijanščino, nemščino, nizozemščino, poljščino, španščino in švedščino.

Govorci in govorke jezikov poznega tipa niso najprej vzpostavili potrebe po minimalni variaciji oblike v neki družbeni panogi, iz katere se je razvila potreba po apliciranju tega načela še na jezik, pač pa so jezikovno standardizacijo in prestiž, ki iz nje izhaja, spoznali v taki obliki pri jezikih, v katerih sta bili selekcija in kodifikacija že opravljeni. Praviloma so oba procesa za lastne govorne skupnosti – postopoma, skozi delovanje L-avantgard – začeli izvajati v 19. stoletju, čemur je botrovalo tudi romantično-nacionalistično artikuliranje narodnosti kot predvsem jezikovne kategorije, češ da naj bi govorci in govorke nekega skupnega jezika pripadali tudi isti primarni skupnosti (Geeraerts 2003; Burke 2004; Kosi 2013; Sériot 2014). Zato je v odnosu do t. i. naravnega jezika, ki zaobjema vse dia- in sociolekte, ki pripadajo določenemu diasistemu, imenovanemu jezik J, in ki je dejansko bil v rabi v tistem času, iz delovanja L-avantgarde ter poklicnih slovaropiscev, slovničarjev itn. nastal kod, ki naj bi bil skupen vsem govorcem in govorkam, saj vendar predstavlja in definira narod, ki mu pripadajo. Opis tega jezika terja poznavanje pravil, ta pa implicirajo minimalno variacijo v obliki. Subačius med jezike poznega tipa uvršča beloruščino, bolgarščino, češčino, estonščino, ferščino, finščino, hebrejščino, hrvaščino, latvijščino, litovščino, norveščino (samo nynorsk), romunščino, srbsčino, slovaščino, slovenščino, ukrajinščino in turščino. Pri obeh seznamih zapiše, da ju je treba še dopolniti.

Druga značilnost zadeva družbeni položaj govorne skupnosti pred standardizacijo: je skupnost v dominantnem ali podrejenem položaju oz. ali se jezik, ki ga govori, uporablja v prestižnih funkcijah ali ne? Ta lastnost se logično opira na prvo: če je bil jezik v dominantnem položaju v 16. in 17. stoletju, je to pomenilo, da je šlo za materni jezik višjih stanov in s tem tudi državne administracije, kar je ne glede na status latinščine pomenilo, da so se govorci in govorke drugih jezikov

dominantnega morali priučiti, če so želeli sodelovati v družbenih procesih, rezerviranih za elito. Dejstvo, da so jeziki iz podrejenega položaja ohranili predvsem besedišče iz domače sfere, niso pa razvili velikega beletrističnega fonda in strukture, primernih za komuniciranje o intelektualno najzahtevnejših temah, potrebnih za družbo, napoveduje kasnejše laične puristične reakcije v fazi elaboracije, ki so pri nekaterih jezikih pomemben del jezikovnega načrtovanja. K temu se še vrnemo.

Tretja značilnost opisuje razvoj standardizacije z ozirom na doprinose jezikovnega načrtovanja. Ti doprinosi so lahko posredni (*circumstantial*) ali pa načrtovani (*engineered*); razlikovanje je prvi uvedel Joseph (1987: 60). Posredni doprinosi so značilni za jezike zgodnjega tipa in opisujejo standardizacijo, ki se je odvila znotraj »naravnega« poteka družbenih sprememb, tj. skupaj z drugimi procesi, značilnimi za Evropo 16. in 17. stoletja, ne da bi ji pripadlo posebno mesto v političnem načrtovanju ter programih, ki so bili tedaj v teku. V zvezi s tem pogosto pišejo o vplivu industrijske revolucije in posledično urbanizacije ter kolonializma na razvoj standardnih jezikov, kar logično pomeni tudi, da je standardizacija zgodnjega tipa značilna za industrijsko razvite družbe in/ali take, ki so imele kolonije (prim. Joseph 1987: 75, 126; Milroy – Milroy 2005: 30–31). Potreba po kodu z minimalno variacijo v obliki in maksimalno variacijo v funkciji se je pri prvih pojavila zaradi povečane družbene mobilnosti in posledično množičnih selitev ljudi iz tradicionalnih skupnosti v mesta. Ti govorci in govorke so v svoji neposredni okolici več stoletij poslušali in govorili zgolj svoj dialekt, v stik z drugimi pa so prihajali le redko. Izjemno hitre preobrazbe pričakovanih govornih vzorcev (norm) in skrb za status, ki vključuje tudi obvladovanje prestižnega (po Milroyu: nestigmatiziranega) standarda so nudile okoliščine, v katerih je elaboracija standardnega jezika lahko potekala hitro in brez potrebe po načrtnem opismenjevanju. Po drugi strani je za jezike poznega tipa bolj značilen Josefov opis dinamike L- in H-varietet ter poseben trud L-avantgarde, pri čemer veliko vlogo igrajo slovnice in slovarji ter opismenjevanje kritične mase govorcev in govork. Brez nastanka slovnice, slovarjev in ponekod pravopisov (za slovenščino Subačius (2002: 140) izpostavi Kopitarjevo slovnico) ter vpeljave standardiziranega jezika kot učnega jezika v šolah do elaboracije in sprejetja verjetno pri večini zgodb o standardizaciji poznega tipa ne bi moglo priti (do tega denimo ni prišlo pri kašubščini; Sériot 2014: 265).

Prvim trem značilnostim standardizacije zgodnjega ali poznega tipa je skupno to, da nanje vplivajo predvsem družbeni procesi, ki imajo sicer jezikoslovno relevantne posledice. Na vprašanje, koliko so značilni za standardizacijo slovenščine, odgovarja družbena zgodovina slovenščine. Druge tri značilnosti so bolj jezikoslovne narave. Prva med njimi, torej četrta po vrsti, se nanaša na odnos med pisnim in ustnim standardnim jezikom. Pri jezikih zgodnjega tipa naj bi bila pisni in ustni standard čim bolj blizu. Subačius predvideva, da je tako zaradi posebne vloge latinščine, ki je

bila med fazama selekcije in kodifikacije že mrtvi jezik, natančneje njeno ohranjanje kot v obliki pisnega koda brez ustnega, ki bi se od njega razlikoval in porajal dvome o pravilnosti prav tiste oblike, ki je bila v pisnih virih na razpolago. Pravorečje pri standardnih jezikih zgodnjega tipa naj bi sledilo kodificiranemu pisnemu standardu, ki je bil tisti, ki je bil podvržen selekciji, kar pa je zaradi razlike v hitrosti jezikovnih sprememb pri govoru in pisanju le redko res. Po drugi strani so L-avantgarde jezikov poznega tipa v stiku z že standardiziranimi jeziki zgodnjega tipa, ki so tedaj še služili kot H-varietete, poznale dejanske razlike med pisnimi in ustnimi standardi ter zato izvajale posebne programe standardizacije za pisni kod in ustni kod.

Peta značilnost izhaja neposredno iz četrte ter opisuje vrednotenje razlik med pisnim in ustnim standardom. Ker je pri standardnih jezikih zgodnjega tipa razlikovanje med obema standardoma nezaželeno, je jasno, da je dejanska razlika med njima, do katere prihaja, perceptivno pojmovana kot slaba. Pri standardnih jezikih poznega tipa je razlika uzaveščena kot nekaj normalnega, saj ne pisni ne ustni standard v programskih izhodiščih nimata prednosti pred drugim. Četudi navadno pisni standard nastane pred ustnim, to, vsaj nominalno, nima vpliva na vrednotenje razlik med njima.

Šesta lastnost opisuje fazo selekcije, natančneje dejstvo, ali je izbrani kod s sinhronega vidika aktualnih govorcev in govork transparenten ali ne. Pavšalno rečeno: se zavedajo, na osnovi katerega dialektja je bil narejen standardni jezik? Pri tem ne gre za jezikoslovne analize, katerih preprostejše povzetke so se morda naučili v šoli, temveč za izstopajoče spoznanje, da je eden od dialektov »bolj« standarden in da so posledično ostali »manj« standardni, kar govorec ali govorka ugotovi med bivanjem in interakcijami v tej govorni skupnosti. Subačius trdi, da je od standardizacije jezikov zgodnjega tipa, predvsem od njihovih začetkov, preteklo že toliko časa, da so jezikovne spremembe toliko spremenile aktualno jezikovno krajino, da niti maternim govorcem in govorkam ni več samoumevno, na katerem dialektu je standard osnovan. Nasprotno, ker je proces standardizacije pri jezikih poznega tipa toliko mlajši, je bil med selekcijo za bodočo H-varieteto izbran tak kod, katerega značilnosti so v živem spominu še najbolj podobne enemu izmed dialektov, ki se še govori. Za prvega izmed Subačiusovih prototipov, standardno britansko angleščino, celo med jezikoslovci še danes ne obstaja vseobsegajoči konsenz glede tega, kateri dialekt je bil osnova zanj (prim. Wright 2020),¹¹ medtem ko je za drugega, litovščino, jasno, da gre za avškatsko narečje, predvsem tisto iz Kaunasa in njegove okolice, ki je tudi zgodovinsko kulturno središče litovske govorne skupnosti (prim. Vaicekauskienė 2011).

¹¹ Standardna britanska angleščina se danes seveda največkrat povezuje z Londonom in njegovo okolico oz. trikotnikom Oxford–Cambridge–London, vendar London kot sodobno velemesto združuje veliko število govornih skupnosti in verjetno nihče ne misli, da vsi v njem govorijo standardno; nasploh je fonološka situacija v Londonu precej kompleksna in presega omejitve tega prispevka.

2.2.1 Uvodni pridržki glede Subačiusovih značilnosti

Poleg delitve na bolj družbene in čisto jezikoslovne lahko pri značilnostih standardizacij zgodnjega in poznega tipa opazimo še eno postopno spremembo. Od prve proti šesti so vedno manj objektivne in vedno bolj idealnotipsko zastavljene, kar pomeni, da je odstop posameznih standardnih jezikov od prikazanih razlik vedno bolj pričakovan in zato »članstvo« posameznega jezika v kateri izmed obeh skupin vedno manj določa kategorično (da/ne), vedno bolj pa stopenjsko (bolj/manj) razlikovanje. Posledično je za vsak jezik značilno tudi, da je bolj oziroma manj tipičen pripadnik ene ali druge skupine, iz Subačiusovega pisanja pa je razvidno, da je angleščina prototipski predstavnik jezikov zgodnjega tipa in litovščina standardnih jezikov poznega tipa. Zato je tudi smotno preveriti, v kakšni meri se standardizacija slovenščine ujema z enim ali drugim tipom.

To pomeni tudi, da pripadnost eni ali drugi skupini za jezik ne pomeni kategoričnega posedovanja vseh idealnotipskih lastnosti. Še vedno menimo, da je delitev na standardne jezike zgodnjega in poznega tipa smiselna, ker izboljšuje analitično preciznost ter hkrati večja pojasnjevalno in napovedno moč standardizacijskega modela, opozoriti pa je treba na nekatere neskladnosti modela z dejstvi. Treba je, npr., biti previden pri angleščini, pri kateri se standardizacija *britanske* res začne pretežno samoniklo v 15. stoletju, standardizacija *ameriške* angleščine pa je zgodba o *ausbau* varieteti,¹² ki se je pojavila konec 18. stoletja ter uveljavila razmeroma hitro v 19. stoletju predvsem po zaslugi Websterjeve leksikografije, ki si je prizadevala za kar največji odstop od nekdanje britanske nadvlade s promoviranjem in vztrajnim iznajdevanjem vernakularnih struktur, ki so jih uporabljali potomci priseljencev v ZDA (Finegan 1980: 37–38, 46; Schneider 2007: 281, 291). Ta varieteta angleščine je poznega tipa, načrtovana, ima znano in transparentno dialektalno osnovo ter se spogleduje s podrejenostjo – vse je torej drugače kot pri britanski angleščini. Še bolj od prototipa v nekaterih lastnostih odstopa denimo francoščina, standardni jezik zgodnjega tipa v vseh pogledih, vendar vloga Académie française, celo individualna vloga kardinala Richelieuja (1585–1642), izkazuje zelo načrtovan razvoj standarda. Italijanščina kot eden izmed prvih standardnih jezikov na svetu pa je zelo posebna zaradi svoje nikdar povsem dokončane selekcije, ki poteka že od 13. stoletja in je med drugim poskrbela, da terminološko

12 Varieteta *abstand* in *ausbau* sta termina, ki ju je uvedel nemški jezikoslovec Heinz Kloss (1952; v mednarodno jezikoslovno skupnost sta izraza preniknila v 60. letih 20. stoletja) za določanje, kako je prišlo do razlikovanja dveh jezikov. Če s sinhronega vidika dva jezika, ki sicer imata skupnega prednika, izkazujeta dovolj strukturnih razlik, da ju njuni govorni skupnosti pojmujeata kot dva različna jezika, govorimo o *abstand*, če pa je razlog za njuno razlikovanje bolj namenske kot strukturne narave, npr. uradni ali pa učni jezik v različnih političnih entitetah, govorimo o *ausbau* varieteti. Joseph (1987: 2–3) je izraza prevzel od Klossa in *ausbau* ponazoril z jezikovnimi pari, kot so češčina in slovaščina, kastiljščina in katalonščina, bolgarščina in makedonščina ipd. *Ausbau* so jezikoslovci kasneje aplicirali tudi na diasistemske varietete, kot so npr. dialekti. Za aplikacijo na slovenščini bližje jezike gl. Kordić (2010: npr. 157–159).

poimenovanje notranjih frakcijskih bojev med selekcijo italijansko imenujemo *questione della lingua*. To poudarjamo, ker združevanje lastnosti po podobnosti s prototipom omogoča bolj smiselno povezovanje podatkov v razlage in ne obratno.

3 STANDARDIZACIJA SLOVENŠČINE

Je slovenski knjižni jezik oz. knjižna slovenščina¹³ bližje prototipu standardnega jezika zgodnjega ali poznega tipa? Geografska porazdelitev držav, kjer se govorijo tisti jeziki zgodnjega tipa, ki jih omenja Subačius, nakazuje na delitev Evrope na zahod (zgodnji tip) in vzhod (pozni tip), vendar, kot smo videli, že geografsko gledano obstaja kopica izjem, natančnejši vpogled v standardologijo slovenščine pa razkrije zanimive težave pri klasifikaciji, ki jih mestoma pogloblja nezadostno število perceptivnih raziskav.

Da bi ovrednotili uvodno raziskovalno vprašanje, ali je knjižna slovenščina standardni jezik bolj zgodnjega ali bolj poznega tipa, v naslednjih razdelkih to pripadnost na podlagi navedenih dejstev opredeljujemo kot podobnost s prototipskima predstavnikoma obeh standardnih jezikov. Bolj ko je standardizacija slovenščine v določeni lastnosti podobna standardizaciji angleščine, bolj je njena opredelitev »zgodnjega tipa«, obratno pa velja za podobnost s standardizacijo litovščine. Podobnost označujemo na številski lestvici od –3 (zelo podobna standardizaciji angleščine) preko 0 (premalo informacij) do 3 (zelo podobna standardizaciji litovščine). Takšno kvalitativno-kvantitativno metodo smo izbrali, ker želimo pridobiti primerljive vrednosti podobnosti z obema prototipoma standardnih jezikov, vendar je bilo treba zaradi odsotnosti neposredno preštevnih elementov v analizi enote preštevanja utemeljiti kvalitativno.

Privzeti konsenz glede razvoja slovenskega jezika bi lahko povzeli takole:¹⁴ v 16. stoletju se v številnih evropskih jezikih prvič pojavijo zametki standardizacije in tudi v slovenščini izidejo dobro znana dela protestantskih piscev. Če se osredotočimo na jezikovna orodja (fr. *outils linguistiques*, tudi *outiller/outillage*) v Aurouxovem (1994) pomenu (gl. Ahačič 2015), v 17. stoletju ne izide nobena nova slovnica, kar so pisci »reševali z različnimi uvodi v tiskana in rokopisna dela« (Ahačič 2012: 234), medtem ko v 19. stoletju opazimo pravo vrenje

¹³ Ne želimo se vmešavati v razpravo, ali je načrtovani normativni kod v govorni skupnosti govorcev in govork slovenščine bolje imenovati knjižni ali standardni jezik. Za povzetek dosedanje debate gl. Černivec 2024: 42–60. Ker se temu kodu najpogosteje na splošno in tudi v slovenskem jezikoslovju reče knjižni jezik, model standardizacije pa razmeroma dobro opisuje tudi njegov nastanek (navsezadnje o tem razpravljamo v nadaljevanju prispevka), bomo govorili o knjižni slovenščini in standardizaciji slovenščine.

¹⁴ Seznam in pregled nista mišljena kot izčrpna, pač pa referenčno za namene raziskovalnega vprašanja. Naslanjamo se na dela Orožen 1996; Dobrovoljc 2004; 2018; Stabej 2009 in Dobrovoljc – Bizjak Končar 2013, zato bralstvo za podrobnejše preglede napotujemo tja.

(24 slovníc in pet slovarjev). Omeniti je treba, da ta seznam ne zajema orodij, ki ne spadajo v vseslovenski normativni program – med 18. in 20. stoletjem je na slovensko govorečem območju obstajal še prekmurski knjižni jezik, pri čemer »[š]ele v začetku 19. stoletja začneta vzhodnoslovenski knjižni različi (vzhodnoštajerski in prekmurski knjižni jezik), kot kažejo besedila tega obdobja, sprejemati opazne in odločilne vzpodbude iz osrednjega jezika (iz Ljubljane in Celovca)« (Orožen 1996: 123). Prav tako v 19. stoletju začnejo izhajati *Kmetijske in rokodelske novice*, tisto javno občilo, ki ima po strokovnem konsenzu največjo vlogo najprej pri premiku identitetne pripadnosti od regionalne k nacionalni, potem pa še pri razširjanju ideje, da je ta nacionalna identitetna pripadnost določena, tj. opisana in zamejena, z enotnim slovenskim jezikom, ki je ne glede na narečne razlike skupen vsem Slovencem in Slovenkam (gl. mdr. Kosi 2013: 126, 327, 333, 338). To dogajanje izkazuje semantični razvoj konceptualnega para jezik – dialekt, ki je bil tipičen za romantično obdobje v Evropi in je konstitutiven za razvoj narodov in nacionalizma v 19. stoletju, ne pa denimo v stari Grčiji, kjer je nastal in je pomenil razliko med diasistemom in njegovimi aktualizacijami (gl. Van Rooy 2021).

V 20. stoletju je slovenska govorna skupnost postala del državnih tvorb, kjer je slovenščina prvič imela nekatere prestižne funkcije (po kratkoživih Ilirskih provincah, kjer je postala predvsem delni jezik šolstva). Od leta 1938 deluje SAZU (sprva AZU), akademija znanosti in umetnosti, ki je imela najprej politično zagotovljeno normativno pristojnost za slovenski jezik. S tem je bilo zagotovljeno, da so bila jezikovna orodja ter druge normativne dejavnosti, za katere je akademija, kasneje pa institucije, na katere je ta odgovornost prešla, od tedaj vedno v celoti ali pa vsaj delno utemeljeni na znanstveni jezikovni podlagi. Boris Urbančič (1973: 67) je optimistično zapisal: »[N]aš jezik ni imel nikoli v zgodovini tako ugodnih pogojev za neoviran razvoj, kot jih ima danes. Jezik s tako utrjenim družbenim položajem in s toliko funkcijami, številnejšimi kakor kdajkoli poprej, ne more biti v nevarnosti niti za svoj obstoj niti za odtujevanje samemu sebi.« Kasnejši spisi (gl. npr. Gjurin 1991) kažejo, da kljub nominalni enakosti dostop slovenščine do prestižnih funkcij ni bil vedno in enakomerno omogočen. Po letu 1991 ni več tako, saj je slovenščina postala uradni in državni jezik, od leta 2004 celo eden izmed uradnih jezikov EU.

Smiselno je kratko predstaviti še razvoj jezikovnih orodij. Prvi slovar, ki vsebuje ustreznice v slovenščini, je Megiserjev *Dictionarium quatuor linguarum* s konca 16. stoletja. Stabej (2009: 126) piše, da je med Alasijevim slovarjem (1607) in celovško izdajo Megiserjevega slovarja (1744) minilo skoraj 140 let, ne da bi izšel kakršen koli slovenski ustrezniki slovar. Vendar je, kot kaže Ahačič (2012: četrto in peto poglavje), tedaj nastalo več rokopisnih oz. predelanih izdaj, pri čemer je treba upoštevati (Ahačič 2012: 228), da je prva tiskarna v Ljubljani

po zatrtju protestantizma svoja vrata odprla leta 1678. V 18. stoletju je izšlo oz. nastalo več slovníc oz. ponatisov slovníc (Ahačič 2015), Kastelec-Vorenčev (1680–1710) in Hipolitov rokopisni slovar (1711–1712) ter že omenjeni ponatis Megiserjevega slovarja, sicer pa je protestantsko jezikovno tradicijo ohranjalo versko pisanje, predvsem lekcionarji z biblijskimi odlomki, ki so kontinuirano izhajali skozi celotno obdobje.¹⁵ Pa vendar Dobrovoljc in Bizjak Končar (2013: 113; gl. spodaj) začetek faze *selekcije* postavita v 19. stoletje, bržkone tudi zato, ker poleg družbenih sprememb (npr. višje pismenosti) tudi normativni vpliv omenjenih del ni bil posebej intenziven: »[V]pliv slovníc, slovarjev in drugih metajezikovnih spisov [je bil] v tem obdobju zelo majhen. Slovnice in slovarji od samega začetka [...] na Slovenskem norme niso vzpostavljali, ampak so popisovali že utečeno (oziroma prej dogovorjeno) stanje ter krepili predvsem prestižno funkcijo slovenskega jezika.« (Ahačič 2012: 228) V 19. stoletju je izšlo več dvojezičnih ustrezničnih slovarjev slovenščine, med katerimi so najpomembnejši Murkov, Cigaletov, Janežičev in Pleteršnikov; vrhunec slovenskega slovaropisja gotovo predstavlja enojezični razlagalni slovar SSKJ, ki začne najprej izhajati v knjigah od 1970 do 1991, danes pa je skupaj s posodobljenim SSKJ2 prosto dostopen na portalu Fran. Drugo pomembno jezikovno orodje, ki je, kot bomo videli, bolj značilno za standardne jezike poznega tipa, je pravopis (SP), ki je v slovenski govorni skupnosti imel funkcijo slovarja, dokler se niso pojavili dovolj kvalitetni razlagalni slovarji (Černivec 2024: 12). Med letoma 1899 in 2001 je SP izšel kar osemkrat (ločujemo SP 1990 in SP 2001). Glede slovníc smo že omenili, da je v 19. stoletju izšlo kar 24 različnih, v 20. pa devet. V 20. stoletju je izšlo več slovníc, dve tudi pod okriljem SAZU. Svojo je leta 1976 izdal tudi Jože Toporišič (prim. Dobrovoljc 2021: 25) in ta (oz. njene kasnejše izdaje) je še vedno referenčna. Nazadnje velja omeniti še koticke, stalne rubrike, ki so nekoč redno izhajale v medijih in so ponujale prostor uveljavljenim piscem, da razširjajo svoje mnenje o določenih slovničnih vprašanjih (gl. Kalin Golob 1996), ter jezikovne bruse, preskriptivistična (zapovedovalna) neinstitucionalna dela, katerih namen je, pogosto na znanstveno nevzdržnih temeljih, popravljati tiste rabe, ki jih njihovi avtorji ocenjujejo kot napačne. Za slovenščino velja, da sodobni brusi opravljajo nekoliko drugačno funkcijo, in sicer nudijo dostopnejšo razlago predvsem pravopisnih pravil tistemu delu govorcev in govork, ki so jim institucionalna pravila prezapletena (gl. Zgonc 2023).

3.1 Čas, ko se začneta fazi selekcije in kodifikacije

Kdaj se torej začneta selekcija in kodifikacija slovenščine? Najprej je treba ločiti med razvojem slovenščine (kot jezika književnosti) in knjižne slovenščine. Jasno

¹⁵ Na to me je prijazno opozorila dr. Alenka Jelovšek, za kar se ji lepo zahvaljujem.

je, da slovenščina še ni bila standardizirana tedaj, ko je nastala oz. ko se je pojavil prvi kod, ki se mu lahko reče slovenščina. Čeravno se jezik Brižinskih spomenikov imenuje zgodnja slovenščina (Šekli 2024), je to res v kontekstu študije genealogije *formalnih jezikovnih ravni*, glasoslovja, oblikoslovja ter skladnje, ni pa v tem implicitna *funkcionalna širitev* nekega standardnega koda. Auroux (1994) je pokazal, da so tudi zapisani jeziki obstajali več stoletij in v nekaterih primerih celo tisočletij (kitajščina), preden lahko govorimo o standardizaciji v pravem pomenu besede. Moderne slovnice, ki so nastale v razsvetljenskem duhu, so prvo takšno orodje, ki je normativne trditve (treba je reči *p* – ne sme se reči *p*) preneslo na sinhrono vernakularje in ne zgolj na prestižne mrtve jezike. Kjer ni prišlo do te premene, vse do obsežnega stika z Evropejci tudi ni prišlo do standardizacije. Torej je začetek standardizacije slovenščine logično nesmiselno postavljati v 10. stoletje in pri tem ni slovenščina (kot jezik ali kot govorna skupnost) nič boljša in nič slabša od drugih jezikov.

Ostajata dva možna odgovora na izhodiščno vprašanje razdelka. Prvi, privzeti, je 16. stoletje in mu je mogoče slediti do Škrabca, ki je po tem, ko je Miklošič že odločilno vplival na selekcijo gorenjske, ljubljanske in dolenske narečne podlage za knjižno slovenščino, to zamejil tudi kronološko: najdlje v zgodovini gremo lahko do Trubarja, vse ostalo ni več smiselno, saj je povsem izginilo iz rabe (Orožen 1996; Jesenšek 2005). Drugi je 19. stoletje in ga Stabej (1998: 19) označuje kot »konsenz v slovenistiki«, Dobrovoljc in Bizjak Končar (2013: 113) pa pravita, da četudi je »na Slovenskem tako idejno kot praktično fazo 'izbora' normativne osnove slovenskemu pisanemu jeziku izpeljal že protestantski pisec Primož Trubar [...] šele od 19. stoletja dalje lahko govorimo o uradnem prizadevanju za poenotenje v treh stoletjih regionalno razslojene slovenščine«.

Pritrdili bomo drugemu, ki prvega v resnici ne demantira, temveč ga dopušča z določenimi niansami. Videli smo, da se je proces nastajanja novih jezikovnih orodij v 19. stoletju precej pospešil. Še več, proces selekcije je ne glede na protestantsko knjižnojezikovno tradicijo v 19. stoletju še močno aktiven: ne samo, da je poleg združevalnih tendenc vseslovenskega knjižnega jezika obstajala še prekmurska knjižna tradicija, tudi znotraj L-avantgarde, ki je delala na vseslovenskem knjižnem jeziku, še zdaleč ni bilo konsenza. V razmaku manj kot sto let so se izmenjevale slovnice, ki so večjo zastopanost ponujale gorenjskim, dolenskim, (vzhodno)štajerskim oziroma ljubljanskim predmestnim govorom (gl. Kosi 2013: 194–197), vrhunec tega pa je bila bržkone črkarska pravda. V dinamično dogajanje sta posegla dva prelomna dogodka sredi 19. stoletja, namreč začetek izhajanja Bleiweisovih *Novic*, ki so enotnemu knjižnemu jeziku priskrbele občinstvo, ter Miklošičev opis prednika slovenščine, ki je priskrbel še ideološko legitimacijo selekciji gorenjske, dolenske in ljubljanske narečne osnove (prim. Orožen 1996: 123, 132, 160, 162, 168; Kosi 2013: 327). Kodifikacija, ki logično lahko zgolj

sledi selekciji, je prvi pomembni mejnik doživela s Pleteršnikovim slovarjem, ki je »[p]rvi rezultat prizadevanj po večji jezikovni ustaljenosti« (Dobrovoljc – Bizjak Končar 2013: 113; gl. tudi Gorjanc idr. 2015: 37), drugega pa s SP 1899, ki je bil »njegov derivat« (Dobrovoljc – Bizjak Končar 2013: 114). 40 let kasneje se je oblikovala SAZU in kodifikacija je prešla v domeno profesionalnega jezikoslovja, sodobna, strukturalistična kodifikacija pa se je po odzivu javnosti na historicistične rešitve SP 1962 uveljavila šele v 70. letih 20. stoletja (gl. Dobrovoljc 2018: 203). Pomanjkanje strokovnega konsenza ter njegovo dvakratno vzpostavljanje v letih med 1875 (Miklošič) in 1970 (Inštitut za slovenski jezik privzame strukturalizem kot vodilo) pomeni, da selekcije ne moremo postaviti v 16. stoletje, saj se tam nikakor ni končala. Vloga Trubarja pri tem je, kot pravi Seitz (v Greenberg 2002: 67), da »v grobem predstavlja model zavesti o slovenski narodni enotnosti, na katerega so se stalno sklicevali kasnejši jezikovni načrtovalci in se vračali k njemu«, torej ne dejanski sistematski prispevek k funkcionalni razširitvi slovenščine (vsaj ne od 19. stoletja dalje), pač pa obramba pred drobljenjem enotne govorne skupnosti oz. ideološka legitimacija, zakaj določena narečna podlaga ni bila vključena v selekcijo. Danes, ko je govorna skupnost knjižne slovenščine globoko v fazi sprejetja, kjer je po Josephu vsakemu govorcu in govorki samoumevno, da slovenščina opravlja vse prestižne funkcije v družbi, je projiciranje standardizacije v 16. stoletje verjetno manj potrebno.

Razdelek zaključujemo z metaforično ugotovitvijo, da sta za standardizacijo slovenščine značilni selekcija in kodifikacija z dolgim repom, ki se začne v 16. stoletju, glava in telo pa sta brez dvoma v 19. stoletju. To slovenščino postavlja blizu litovščine, ne pa prav ob njen bok, saj prototipski standardni jezik poznega tipa praktično ne more iskati ideološke podlage zase v času pred 19. stoletjem. Številčna ocena knjižne slovenščine na lestvici je za to značilnost 2.

3.2 Družbeni položaj govorne skupnosti

Bržkone je njena stalna podrejenost (Stabej 1998: 31; Bitenc 2016: 97) tista lastnost govorne skupnosti govorcev in govork slovenščine, ki je bila med fazama selekcije in kodifikacije najbolj eklatantna in v kateri se še najbolj prekriva s prototipskim standardnim jezikom poznega tipa. Iz časa, v katerem se je standardizacija začela, je znano besedilo *Napake slovenskega pisanja* F. Levstika (Levstik 2019 [1857]), v katerem ljubljansko inteligenco opisuje kot »nemškutarje«, torej govorce slovenščine z močno interferenco nemščine, slovenščine, ki je neprimeren kot jezik, ki ga narod potrebuje, in jo je zato treba popraviti. Nasploh se L-avantgarda za slovenščino oblikuje v odnosu do nemščine kot H-varietete v Avstro-Ogrski. Prav ta tvori institucionalni okvir, znotraj katerega je nemščina kot jezik dominantne govorne skupnosti zasedala vse prestižne funkcije (Urbančič 1973: 39, 41–42; Thomas 1991: 125).

V 20. stoletju, kot rečeno, je večina govorcev in govork slovenščine zaživela v institucionalnih okvirjih, znotraj katerih je slovenščina začela (predvsem zaradi truda L-avantgarde) zasedati vedno več prestižnih funkcij. Četudi faza kodifikacije tedaj še ni bila zaključena, lahko s povečano medijsko in literarno produkcijo rabo slovenščine na vseh ravneh šolstva (Univerza v Ljubljani je ustanovljena leta 1919, SAZU dve desetletji pozneje) ipd. brez pridržkov že govorimo o fazi elaboracije. Uradni jezik slovenščina postane z osamosvojitvijo Republike Slovenije, po tem dogodku pa lahko o podrejenosti slovenščine oz. govorne skupnosti govorcev in govork slovenščine govorimo zgolj še abstraktno, v smislu (jezikovno) kapitalskih tokov ali v odnosu do globalnih jezikov. Dobro znano je, da je bila slovenščina od začetka standardizacije vsaj do nastopa faze sprejetja v podrejenem položaju, ki je bil najprej izrazit, potem pa je intenzivnost podrejenosti v grobem nekoliko padala. Številčna ocena knjižne slovenščine na lestvici podobnosti s prototipskimi standardnimi jeziki je 3.

3.3 Posrednost – načrtovanost

Postavljamo si vprašanje, ali je v družbeni zgodovini slovenščine do njene standardizacije prišlo spontano, tj. ali je nastala kot stranski produkt bolj splošne družbene spremembe, ki je zadevala predvsem gospodarstvo in politiko, ali pa je standardizacija plod načrtnih posegov v jezikovno krajino, jezikovnega načrtovanja ipd. Znano je (npr. Urbančič 1973: 14; Černivec 2024: 22), da je bila v nastajanju knjižne slovenščine, tako varietete kot koncepta, ključna vloga posameznih jezikoslovcev ter da so se pri tem od njenega nastanka dalje opirali na teorijo jezikovne kulture Praškega lingvističnega krožka (PLK) (gl. Bitenc 2016: 100, 104).

Gre za eno prvih koherentnih teorij jezikovne norme: eksplikacija teorije knjižnega jezika se je pojavila in razširila v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. PLK je zavračal purizem kot način negovanja jezika, ne pa samega koncepta nege: jezikovna kultura mora biti po njihovo na strokovnosti utemeljeno delo jezikoslovcev. Ključno delo v okviru PLK, s katerim se je uveljavil program jezikovne kulture, je delo Bohuslava Havráneka O knjižnem jeziku in njegovi kulturi (češ. *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultury*) (Havránek 1983), kjer gre za utemeljitev potrebe po posebnem kodu, ki ga mora govorna skupnost negovati in ki ima povezovalno, sporazumevalno in intelektualno vlogo (Žele 2020). Knjižni jezik je posebni kod, ki omogoča *intelektualizacijo* (Havránek 1983: 822; Garvin 1983: 143, 147; Albrecht 2020: 117); gre torej za sposobnost jezika, da ustvari primerna sredstva za sporazumevanje o vseh področjih sodobnega življenja. Poleg intelektualizacije je druga ključna značilnost knjižnega jezika *dinamična (prožna) stabilnost*. Gre za ohranjanje relativne nespremenljivosti knjižnega jezika, potem ko je ta enkrat vzpostavljen, ter odprtosti tega koda za nove prvine, nove jezikovne strukture, ki se zaradi spreminjajočega se naravnega, družbenega in kulturnega konteksta

pojavi v govorni skupnosti (Garvin 1983: 147; 1993: 43). Takšna usmeritev jezikovne kulture je nujni pogoj za intelektualizacijo. Dinamična stabilnost zato od normativistov zahteva poznavanje jezikovne rabe dveh generacij, aktualne in tiste, ki je prišla ravno pred njo, s čimer zagotavlja kar največjemu številu govorcev in govork kar najmanj zahteven dostop do intelektualizacije (Garvin 1983: 148).

Poznavanje in razumevanje diahrone in sinhrone ravni jezikovne rabe zahteva specialistično jezikoslovno znanje, kar pomeni, da standardizacija v skladu s programom knjižnega jezika zahteva poklicne jezikoslovce. Zato so nastala stalna združenja ter službe, v katerih ti jezikoslovci delujejo, in sicer akademije ter inštituti, ki so zadolženi za program jezikovne kulture. Navadno gre za državne inštitucije, ki imajo tako rekoč vrhovno »oblast« pri vprašanih knjižnega jezika (Skubic 2005: 42; Dobrovoljc – Bizjak Končar 2013: 116) ter do neke mere zagotovljeno centralno financiranje.

V uvodu v razdelek 2 smo povzeli delovanje L-avantgarde knjižne slovenščine, pravkar pa prikazali idealni potek razvoja standardnega koda, po katerem so se profesionalni jezikoslovci zgledovali med fazama kodifikacije in elaboracije v 20. stoletju. Oboje kaže na dejstvo, da knjižna slovenščina z vidika te lastnosti sodi med standardne jezike poznejšega tipa. Velika večina jezikovnih orodij (SSKJ, že omenjeni pravopisi, pa tudi Jezikovna svetovalnica, portala Fran in Franja za lažji dostop do slovarjev itn.), predvsem pa vsa tista, ki so zajeta v učnem načrtu za obvezni pouk slovenščine v osnovni šoli, so izšla v okviru Inštituta za slovenski jezik. Neinstitucionalna jezikovna orodja so, kot omenjeno, zgolj v pomoč in oporo pri razumevanju institucionalnih, kar še bolj nakazuje na dejstvo, da je standardizacija slovenščine izrazito načrtovan proces. Številčna ocena knjižne slovenščine na lestvici podobnosti s prototipskimi standardnimi jeziki je 3.

3.4 Razlika med standardnim pisnim in ustnim izražanjem

Pregled bolj jezikoslovnih značilnosti standardologije slovenščine začenjamo pri Subačiusovem opažanju, da je za standardne jezike zgodnjega tipa značilno, da je med standardnim pisnim in ustnim kodom opazna razlika, tj. da je zaradi časovne razlike med aktualnim trenutkom in obdobjem kodifikacije v dotični govorni skupnosti prišlo do tolikšne spremembe fonološkega sestava, ki je bil osnova za kodifikacijo in aktualen v takratni govorni skupnosti, da je odklon pri zapisu zaznaven. Subačius te razlike ne definira; privzeli bomo razmeroma ohlapno opredelitev, da gre za situacijo, kjer bi glede na navadne asociacije določenega fonema in mesta izgovarjave oz. najbližjega kardinalnega vokala pričakovali določeno izgovarjavo, izpričana pa je taka, ki je navadna za neko drugo asociacijo (npr. >/v/, kjer pričakujemo /b/; <u> >/Λ/, kjer pričakujemo /u/ ipd.)

Da bi opredelili, za kaj sploh gre pri standardnem ustnem izražanju, je treba njegovo razumevanje omejiti s pomočjo odgovorov na dve vprašanji (prim. Dobrovoljc – Lengar Verovnik 2020: 36–37, 41–42):

- (1) Čigava izgovarjava obvelja kot knjižna (standardizirana)? Znan je Vidmarjeva trditev globoko iz purističnega in elitističnega obdobja v slovenski normativistiki (gl. npr. Thomas 1991; Gorjanc idr. 2015: 34–37; Černivec 2024; prim. še Skubic 2005: 194): »En Prešernov ali Župančičev zapis, ki vsebuje neko jezikovno rabo, nam mora biti tehtnejši od velikega števila zapisov ljudi« (v: Dobrovoljc – Lengar Verovnik 2021: 37). Tako razumevanje pravorečja oz. kodifikacije nasploh je problematično z znanstvenega vidika in ga sodobno jezikoslovje ne upošteva več. Relevantnejše je vprašanje, kdo so govorci, ki govorijo knjižno: če gre za govorno skupnost z značilnostmi, ki se dovolj razlikuje od tiste, katere govor je bil predmet selekcije, potem je smiselno zaključiti, da je norma pisnega izražanja drugačna kot norma ustnega. To vključuje tudi časovno dimenzijo: če ta govorna skupnost operira z normami izgovarjave, ki slonijo na fonološkem sestavu, ki se je močno spremenil od časa, ko je bila vzpostavljena aktualna pisna norma (tako je pri Subačusovem prototipu angleščini), potem je razlika med standardnim pisnim in ustnim jezikom prisotna.
- (2) Vprašanje branega in nebranega jezika: kaj dejansko počnejo govorci, ko govorijo knjižno? Dobrovoljc in Lengar Verovnik (2020: 42) poročata, da so najpogostejše raziskave branih besedil, kar je posledica načrtne odločitve, da se pravorečno kodificiranje omejuje na določene zvrsti, ki imajo skupno lastnost, da gre pri njih bodisi za dobesedni prenos od zapisanega h govornemu besedilu (spikersko branje, deklamiranje, povezovanje slavnostnih prireditvev itn.) bodisi za poustvarjanje v zelo omejenem obsegu (interpretativno branje, dramska produkcija itn.) (gl. Lengar Verovnik 2015: 100–101 in tam citirana dela). Takšen nabor situacij olajša kodificiranje, ne zadostuje pa pri odgovoru na Subačusovo vprašanje: če primerjamo samo pisni kod in dobesedni (oz. poustvarjeni v zelo omejenem obsegu) izgovor pisnega koda, lahko prehitro zaključimo, da se izgovor KJ ne razlikuje bistveno od njegovega zapisa. Bolj smiselno se zdi vpeljati sociolingvistični¹⁶ pogled in kot prototip knjižne izgovarjave razumeti izgovorjavo govorcev slovenščine v družbenih položajih, ki zahtevajo rabo visoko intelektualiziranega koda.

Da bi lahko z gotovostjo odgovorili na vprašanje, ali je bila izgovarjava knjižne slovenščine ob kodifikaciji toliko drugačna od njene izgovarjave danes, da je lahko prišlo do uzavestitve razlike med pričakovano izgovorjavo knjižne

¹⁶ Sociolingvistični pogled je za potrebo nekaterih drugih raziskovalnih vprašanj, npr. o »pravilnosti« kot domeni izključno KJ, pa o tem, kdo in zakaj (čigavo rabo) sploh opredeljuje KJ. Gl. op. 4.

slovenščine glede na njen zapis in dejansko knjižno izgovarjavo, bi potrebovali nabor sistematičnih fonoloških in perceptivnih raziskav govorjene knjižne slovenščine oz. govorjene slovenščine v položajih, ki naj bi knjižni jezik zahtevali, tj. javno nastopanje, dialog z osebami, ki zasedajo uradne oz. hierarhično višje položaje od govorca, govor na univerzah, v laboratorijih itn. Žal ne razpolagamo z dovolj tovrstnimi podatki.¹⁷ Nekatere posredne informacije, npr. zgoraj opisana narečna razvejanost norm(e) slovenščine skozi njeno (družbeno) zgodovino ter skladnost lokalnih izgovarjav z normo v okolju, kjer se rabijo v sferi domačnosti (prim. Stabej v Dobrovoljc – Lengar Verovnik 2020: 43) sicer dajejo slutiti, da je pravorečna norma onkraj zgoraj omenjenih zvrsti, kjer se govorniki in govorke slovenščine srečajo ne glede na dialektalno pripadnost, bolj polivalenten koncept od centralne pravopisne.

Kadar dejanskih podatkovnih baz ni dovolj na razpolago, lahko kot repozitorij podatkov deloma služijo preskriptivna besedila. V našem primeru bi bil to pravorečni priročnik za slovenščino. Pred SP 2001 so institucionalni priročniki izgovor izpisovali le deloma (tj. najprej na problematičnih mestih, potem pa pri posebnostih; izpisani so bili tudi naglasno mesto ter kakovost in kolikost naglašene samoglasnika), s tem priročnikom pa pravorečje postane del pravopisov (gl. Lengar Verovnik 2015: 96–97). Zadnji deklarativno pravorečni priročnik je izšel leta 1946 (Rupel 1946), vendar je zaradi zastarelosti neprimeren za vprašanje o sinhroni zaznavi razlike med pisnim in ustnim standardnim jezikom. Neformalnih preskriptivnih posegov v izgovarjavo v javnem govoru sicer ne manjka; med najbolj plodovitimi je bil javni profil na Facebooku radijskega špikerja Bernarda Stramiča, ki je v klasični preskriptivistični maniri (prim. Tieken-Boon van Ostade 2020) objavljal besede in izseke iz medijskega poročanja, ki so bili po njegovem mnenju izgovorjeni napačno, dodal »pravilne« izgovarjave in vse skupaj opremil z izstopajočimi rdečimi simboli.¹⁸

Omemba medijskega poročanja nas napeljuje k še enemu repozitoriju podatkov po sili razmer, namreč publicistiki. Če knjižno izgovarjavo povezujemo z govorom javnega nastopanja in drugimi položaji, kjer od govorca oz. govorke pričakujemo jasnost, razumljivost, nevtralnost in druge prvine, povezane s KJ, potem bi arhiv RTVSLO ter drugih javnih televizijskih hiš lahko imeli za največje korpuse govorjene knjižne slovenščine. Takšna je situacija v Veliki Britaniji, kjer nekoč drugo ime za standardno angleščino, *BBC English*, nosi ime državne televizijske hiše, katere oddaje so vzor, po katerem naj bi se javni govor zgledoval.

¹⁷ Primer opisane razlike je t. i. »elkanje« oz. izgovor /l/ po črki, kjer bi pričakovali dvoustnični /ɰ/, gl. Dobrovoljc 2018b.

¹⁸ 26. 1. 2025 profila ne najdemo več. Ne vemo, zakaj je tako, o tem početju pa priča intervju s Stramičem, objavljen 26. 3. 2024, kjer pravi »Tudi na svojem profilu na Facebooku občasno s popravki in pravilno izgovarjavo opozarjam na napake v javnem govoru.« (Mikec 2024)

Izgovarjava na BBC je močno reglementirana;¹⁹ imajo celo lastni stilistični priročnik (Allen 2018). Celo v ameriški angleščini, ki vsaj izrecno nima uradne različice, je standardni govor (pravopisje je domena slovarjev) značilen za televizijo: termin *network standard* označuje izgovarjavo televizijskih voditeljev, praviloma moških, ki prihajajo s Srednjega zahoda ZDA, in že pol stoletja služi kot normativna izgovarjava v tej državi (Dillard 1985: 209; Bonfiglio 2002: 161–181). V nasprotju s tem je, o čemer priča tudi kvalifikator *publ. (publicistično)* v SSKJ, slovenščina v medijski krajini že od leta 1980 povezana z demokratizacijo in svobodo izražanja (gl. Kalin Golob 2015; tudi Skubic 2005: 237; Černivec 2024: 10, 19), zato je v medijih vzniknil poseben ekosistem norm v Haugenovem pomenu besede, ki od pravopisa in pravorečja še zdaleč ni neodvisen (RTVSLO, kot večina ostalih medijskih podjetij, zahteva lekturo člankov in knjižno izgovarjavo), dopušča pa nekatere inovacije v slovnici (poznana je npr. njegova vloga pri razširjanju levih neujemalnih prilastkov neslovenskega izvora, gl. npr. Gložančev 2012), ki zaradi položaja, ki ga imajo mediji v vsakdanjem življenju govork in govorcev slovenščine, bržkone pospešuje njihovo sprejemanje v vsakdanji rabi.

Kaj to pomeni za razliko med pisnim in ustnim izražanjem v knjižni slovenščini? V skladu s Subačiusovim predvidevanjem standardizacija slovenščine ni potekala tako, da bi na podlagi obstoječega ustnega koda nastal standardni pisni kod, ki bi zahteval tudi, da se njegova osnova ustali v takšni obliki, kot je bila, ko je do selekcije in kodifikacije prišlo, in bi zato pravopisje in pravorečje nastala ter se razvijala hkrati. Standardizacija, sploh v priročnikih druge polovice 20. stoletja, je namreč večinoma zadevala pisni kod, znanstvene raziskave, relevantne za pravorečje, pa so bile večinoma omejene na fonološke raziskave branih knjižnojezikovnih besedil, kjer razlike med obema načinoma še najmanj pridejo do izraza. Drugi obsežnejši vir podatkov, namreč javni govor v medijih, ima v slovenščini poseben status, ki je hkrati normativen in odklonski, vendar institucionalne zahteve, kot so Zakon o javni rabi slovenščine ter normativne pristojnosti Inštituta za slovenski jezik za lekturo in slovnico pravilnost, posegajo tudi v tamkajšnjo rabo. Morda bo z nadaljnjim razvojem ter popularizacijo družabnih omrežij in pretočnih vsebin, kjer se prav tako predvaja javni govor, le da standardizacija za ta medij ni značilna, zaželen ali zahtevana, vzniknil kod, ki ga bo mogoče sistematično primerjati s televizijskim in radijskim govorom, s čimer bo bržkone postalo jasneje, ali se standardizirano ustno izražanje res pomembno razlikuje od pisnega. Posredni indici, ki smo jih zbrali tu, sicer napeljujejo na zaključek, da ni dobrih razlogov, da bi verjeli, da se, vsaj ne bistveno. Številčna ocena knjižne slovenščine na lestvici podobnosti s prototipskimi standardnimi jeziki je 2.

¹⁹ Tudi na RTVSLO imajo svojo tradicijo notranjega pravorečnega izobraževanja.

3.5 Perceptivne lastnosti razlike med pisnim in ustnim izražanjem

Potem ko opredeli prisotnost oz. odsotnost razlik med standardnim zapisom in standardnim govorom kot centralno lastnost obeh prototipskih standardnih jezikov, Subačius stopi korak dlje in trdi, da (tudi) če do teh razlik prihaja, perceptivno vrednotenje na strani govorcev in govork pri standardnih jezikih zgodnjega tipa kaže, da jih te razlike motijo, pri standardnih jezikih poznega tipa pa ne. Da ovrednotimo, koliko ta trditev velja za knjižno slovenščino, je treba poznati rezultate perceptivnih raziskav knjižne slovenščine, še posebej njene govorjene različice.

Izraz »perceptivni« se nanaša na konativno opomenjanje določene izjave z družbenimi, psihološkimi in ostalimi pragmatičnimi pomeni. Najprej so perceptivne metode uporabljali nizozemski dialektologi, ki so si z odgovori respondentov pomagali pri določanju izoglos in razmejitev med narečji, verjetno najbolj znane perceptivne raziskave pa so sociolingvistično-dialektološka dela J. Baugha in D. Prestona, ki sta merila mnenja in odnose, ki jih do raznih varietet, dvojnic in drugih struktur imajo različni govorci ameriške angleščine. Perceptivnih raziskav za slovenščino je razmeroma malo, zanje pa je značilno, **(1)** da zajemajo dokaj specifično populacijo, in sicer študirajoče, in **(2)** da najpogosteje preučujejo perceptivno dožemanje *narečij*, ne KJ.²⁰ To za ovrednotenje izjave, da govorci in govork razlike med pisnim in ustnim standardom motijo oz. jih ne motijo, predstavlja problem: premalo obstoječih perceptivnih raziskav se ukvarja z odnosom do *standarda*. (Izjema je npr. Tanja Mirtič (2019), ki perceptivno analizira 218 respondentov, ki so ovrednotili slovarske dvojnice pri izgovoru širokega oz. ozkega <e> in <o>.) Prav tako je starostna in izobrazbena struktura premalo razvejana, da bi lahko govorili o splošnem odnosu do varietet slovenščine, tudi če so te zajete v preučevanje.

Preostane nam zgolj zaključek, da za presojanje o tej značilnosti standardnih jezikov ne razpolagamo z dovolj informacijami. Nagibamo se sicer k razmišljanju, da odklon od pisnega standarda v govoru laični govorci in govork v resnici dojemajo kot moteč, razen če gre pri tem odklonu za interferenco iz narečja (ali katerega koli drugega lekta), ki ga govori tudi preučevani govorec ali govorka – vendar, kot rečeno, ne poznamo empiričnih podatkov, ki bi to tezo podkrepili ali ovrgli. Številčna ocena knjižne slovenščine na lestvici podobnosti s prototipskimi standardnimi jeziki je 0.

3.6 Uzaveščenost narečne osnove standardnega pisnega oz. ustnega izražanja

Zadnja lastnost standardnih jezikov poznega tipa, ki jo obravnava Subačius, je zavedanje pri govorcih in govorkah, katero narečje oz. drugi kod je služil za leksikalno in skladenjsko podlago pri selekciji standardnega. Glede na to, da gre ponovno za vprašanje perceptivnega tipa, v prejšnjem razdelku pa smo zaradi pomanjkanja

²⁰ To ni mišljeno kot kritika; gre za povsem legitimni metodološki odločitvi, le za naše potrebe je dognanja iz citiranih del nesmiselno posploševati na odnos cele populacije do knjižnega govora.

perceptivnih podatkov zaključili, da na takšna vprašanja ne moremo zanesljivo odgovoriti, bi lahko do enakega zaključka prišli tudi v tem razdelku. Vendarle pa tudi obstoječe perceptivne raziskave slovenščine ponujajo informacije, na podlagi katerih je mogoče sklepati o odgovoru, ki ga iščemo.

Če namreč rezoniramo vzvratno, da je najbolj pravilen, sprejemljiv, zaželen, morebiti tudi lep, blagozvočen itd. kod bližje standardnemu kodu (namesto razmišljanja, značilnega za navaden vzročni lok, in sicer da je po svojem namenu standardni kod tisti, ki je perceptivno najbolj pravilen, sprejemljiv in zaželen (prim. Kostadinova 2018)), potem lahko domnevamo, da govorci in govorke tiste kode, ki so pravilni, sprejemljivi, zaželeni ipd., tudi zaznavajo kot povezane s standardnim. To lahko domnevamo predvsem za tiste govorne skupnosti, ki so v procesu standardizacije že dosegle fazo sprejetja.

Izkaže se, da imajo različne skupine govorcev in govork slovenščine (prim. Lundberg²¹ 2007; 2010: 52–53; 2015: 172–174) naslednje skupne perceptivne poteze: med *najlepše* govore prištevajo gorenjskega, štajerskega (Lundberg 2007: 103; 2010: 52, op. 11 poudarja, da gre večinoma za celjsko mestno govorico) ter nekoliko manj izrazito primorskega; med *najgrše* dosledno uvrščajo panonskega in nekaj manj ljubljansko mestno govorico; med *najrazumljivejše* spadata gorenjski in ljubljanski govor (prekmurski je ponovno dosledno ocenjen kot najmanj razumljiv), med *najprestižnejše* pa predvsem gorenjsko in primorsko narečje z manj pogostimi omembami štajerskega (bržkone ponovno celjskega) govora ter ljubljanske mestne govorice (prekmurska regija je tudi pri tej lastnosti ocenjeno najslabše).

Knjižna slovenščina, ki je tako standardni kot kulturni jezik, je v pričujočem razmišljanju osnovana na čim bolj razumljivih, lepih, zaželenih, pravilnih ipd. narečjih, ki so torej uzaveščena kot osnova za KJ. Govorci in govorke imajo s tega vidika »prav« glede panonskih (prekmurskih) govorov, ki so leksikalno, skladenjsko in tudi geografsko najbolj oddaljeni od KJ, pa tudi glede gorenjskih govorov, ki so zgodovinsko dejansko med najbolj zastopanimi v selekciji knjižne slovenščine. Po drugi strani se govorci in govorke »motijo« glede celjske mestne govorice in primorskega govora: čeravno ni prav nič narobe z umevanjem teh dveh lektov kot lepih, razumljivih in prestižnih, zgodovinsko gledano nista bila zajeta v selekcijo knjižne slovenščine. Dolenjski govor in govor osrednje Slovenije, ki bi ju pričakovali, sta kvečjemu bolj oddaljena od omenjenih čislanih funkcij kot doslej omenjeni kodi – obiska Ljubljane respondenti (Lundberg 2010: 56) denimo

21 Samo Lundbergove raziskave se dotikajo perceptivnega odnosa do akrolektov, kakršen je tudi KJ. Skubic (2006) raziskuje odnose do bazilektskih kodov (sleng ter podeželski in mestni nstandardni govor), zaradi česar se na podlagi tam zbranih ugotovitev ne more sklepati o ničemer v zvezi z zaznavo standardnega koda.

celo statistično gledano niso zaznavali kot dober razlog za prilagajanje svojega govora knjižni slovenščini, povsem drugače kot pri Bitenc 2016.

Treba je omeniti, da je na Lundbergove rezultate gotovo vplivalo vzorčenje. Vse tri raziskave imajo neenakomerno zastopane mlajše govorce in govorke (najbolj uravnotežen je vzorec iz Lundberg 2010 z mediano 28 let), večina respondentov v vseh treh raziskavah je študentov in pri dveh (2007 in 2015) je vzorec nagnjen v prid respondentov s Štajerskega oz. Koroškega. (Ne gre za kritiko: vzorec je bil zasnovan za drugačne potrebe, kot jih imamo v pričujočem besedilu.) Kljub navedenemu podatki, ki so na voljo, kažejo, da v ljudski zavesti najbolj čislani kodi ne sovpadajo dobro z dejansko narečno osnovo knjižne slovenščine, zaradi česar je tudi uzaveščenost narečne osnove KJ netočna. Številčna ocena knjižne slovenščine na lestvici podobnosti s prototipskimi standardnimi jeziki je -1 .

4 RAZPRAVA

Spodnja tabela prikazuje številske vrednosti podobnosti standardizacije slovenščine z obema Subačiusovima prototipoma.

Lastnost	Čas	Položaj	Načrtovanost	Razlika P – U	Status razlike	Uzaveščenost narečne osnove	
Vrednost	2	3	3	2	0	-1	$\bar{x}=1,5$

Glede na kvalitativno podprte kvantitativne vrednosti lahko zaključimo, da je standardizacija slovenščine bolj podobna prototipskemu standardnemu jeziku poznega tipa, sploh z vidika družbene zgodovine (povprečna vrednost 2,7) in manj z vidika bolj jezikoslovnih vprašanj (povprečna vrednost 0,3), čeprav je tej nizki oceni v najverjetneje visokem obsegu botrovala odsotnost namenskih raziskav perceptivnega odnosa do knjižne slovenščine. Kljub temu nam rezultati dovoljujejo, da knjižno slovenščino na legitimni osnovi drugače primerjamo z denimo standardnima češčino in finščino kot s standardnima francoščino in italijanščino.

Uvodoma smo omenili, da je pri založbi Cambridge University Press nedavno izšlo standardološko berilo. Poznavalec standardološke tradicije določenih govornih skupnosti, npr. razvoja slovenskega knjižnega jezika, bi si utegnil po prebiranju tega berila misliti, da gre pri tej standardološki tradiciji za unikat. Čeravno sta si urednika prizadevala reprezentativno zajeti standardologijo v čim več pojavnih razsežnostih (in berilo s tem oddaljiti od treh dominantnih preučevanih jezikov – angleščine, francoščine in nemščine), lahko že po kazalu in izvlečkih ugotovimo, da so zajeti standardni jeziki večinoma bodisi zgodnjega tipa (devet od 29 poglavij) ali pa poskusi standardizacije iz polpreteklosti, ki zadevajo govorne skupnosti, še bistveno manjše od slovenske in predvsem v zelo drugačnem družbenopolitičnem

kontekstu (enajst od 29).²² Menimo, da so skupne lastnosti standardnih jezikov poznega tipa za vsako govorno skupnost deležnico lahko poučne: na podlagi skupnih lastnosti lahko bolje pojasnujemo oz. napovedujemo dejstva, ki iz lastnosti standardnih jezikov zgodnjega tipa ne izhajajo. V nadaljevanju razprave se bomo omejili na dve taki lastnosti, ki sta v *mainstream* standardologiji komajda zastopani, v standardologiji slovenščine pa imata pomembno vlogo, in sicer **(1)** drugačen status normativnosti v govorni skupnosti ter **(2)** dominantna smer inovacij v nestigmatiziranem občem sporazumevanju.

4.1 Drugačen status normativnosti v govorni skupnosti

V jezikoslovnih tradicijah, kakršni sta npr. angleška in nizozemska, je izraz *normativnost* s svojimi izpeljankami omejen na preskriptivizem (predpisovalni način). Vsaj od sredine 19. stoletja je bil iz jezikoslovja preskriptivizem odstranjen zaradi svojega neznanstvenega značaja (Bonfiglio 2002: 21–22; Ayres-Bennett v Ayres-Bennett – Bellamy 2021: 30, op. 7), kar je pomenilo, da se izurjeni jezikoslovci z vsem, kar je imelo opraviti z normativnostjo v jeziku, praktično niso mogli ali pa želeli ukvarjati. Jezikovna orodja, ki so jih pripravili jezikoslovci, so tako vključevala *opisne* slovarje in slovnice, jezikovni priročniki, kakršna sta priročnik za rabo (angl. *usage guide*) in stilistični priročnik, pa so bila domena laičnih preskriptivistov. Po drugi strani je za razvoj knjižne slovenščine značilno, da se najprej L-avantgarda, potem pa profesionalno jezikoslovje, ki se na njeno delo opira in deloma iz njega izhaja, vseskozi zaveda, da ima njeno početje normativni značaj – ne glede na to, ali gre za namensko opisno ali predpisovalno delo, se jezikoslovci zavedajo, da je normativnost neločljivo povezana z opisnostjo, medtem ko je bila ugotovitev Deborah Cameron (1995), da so učinki jezikoslovnih del tudi v ZDA normativni, v govornih skupnostih standardnih jezikov zgodnjega tipa pogosto prava senzacija. Tudi jezikovna orodja, ki so bila v zgodovini knjižne slovenščine najpomembnejša, deloma prečijo mejo med opisnim in normativnim: kot smo že omenili, so pred izidom SSKJ izrazito normativni pravopisi kot seznami besed, ki v knjižni slovenščini obstajajo, služili tudi kot slovarji, torej vsaj deklarativno opisna orodja. Prav tako ni v slovenščini nič nenavadnega, da so avtorji normativnih priročnikov, predvsem pravopisov, pa tudi brusov, učbenikov itn., ljudje z jezikoslovno izobrazbo, kar bi bilo v angleščini vsaj nenavadno (da je prof. Anne Curzan (2014: 33, op. 9) do njegovega razpada sedela v skoraj dvestočlan-skem svetu, ki razglablja o pripuščanju lem v *American Heritage Dictionary*, je, npr., vredno »celovitega razkritja« in izjave o konfliktu interesov v njeni knjigi o preskriptivizmu). Zanimivo je tudi, da se v slovenistiki termin *predpis* lahko rabi

22 Od preostalih devetih poglavij tri obravnavajo standardne jezike poznega tipa, šest pa jezike s posebnim statusom, npr. znakovne jezike, ali pa obravnavanih jezikov ni bilo mogoče zanesljivo razvrstiti v nobeno preostalo kategorijo.

za opis rezultatov obeh Haugenovih faz načrtovanja forme, tj. selekcije in kodifikacije (gl. npr. Dobrovoljc – Lengar Verovnik 2021: 35), medtem ko v Haugenovem modelu preskriptivizem šele sledi kodifikaciji. Tudi sicer osnovno zaporedje faz za standardizacijo slovenščine ne velja: medtem ko purizem navadno nastopi kot reakcija na kodifikacijo (Joseph 1987: 53–54), je pri slovenščini in tudi drugih slovanskih jezikih *sovpadel* s fazama selekcije in kodifikacije ter bil nazadnje presežen in premagan. Kaže torej, da ima normativistika pri vsaj enem standardnem jeziku poznega tipa povsem drugačen status kot pri značilnih predstavnikih standardnih jezikov zgodnjega tipa.

4.2 Dominantna smer inovacij v nestigmatiziranem občem sporazumevanju

Za 20. stoletje je značilno počasno upadanje pomena, ki ga imajo uradni jeziki za različne vrste javnih besedil in predvsem govorjenega jezika glede na 19. stoletje. Ta trend je izpričan vsaj v angleščini (Mair 2006) in češčini (Bogoczová 2021); druga posredno nakaže, da podobno velja tudi za slovenščino (Bogoczová 2021: 33; gl. Černivec 2024: 10; prim. še Vidovič Muha 2013: 59, op. 1, 87, 113; Stabej v Bitenc 2016: 133). Po tem upadu pomena standardnih kodov za vsakdanje sporazumevanje je vrzel zapolnil pogovorni jezik, ki je večplasten in kompleksen pojav za raziskovanje, tako kot za vse ostale kode pa so tudi zanj značilne bolj ali manj stalne in obsežne inovacije, ki prevevajo vse ravni jezikovne analize. Že dlje časa je značilno, da imajo te inovacije izvore, ki jim z jezikoslovnimi metodami lahko sledimo oz. jih odkrivamo. Globalno gledano je ameriška angleščina brez dvoma diatopična varieteta angleščine, od koder prihaja največ inovacij, pa tudi znotraj te varietete lahko ugotavljamo, da so epicentri inovacij najpogostejše med mladimi v nižjem srednjem razredu (Labov 1972), najhitreje pa jih razširjajo mlajše ženske (Eckert 1989). Prav tako je za pogovorno francoščino značilno, da se večina sedanjih inovacij v govor metropolitanskih Francozov razširi prek slengovskih inovacij prebivalcev magrebskega in podsaharskega porekla (David-Toledo – Antes 2024). Vsi trije opisani izvori inovacij v pogovornih jezikih, povezanih z govornimi skupnostmi standardnih jezikov zgodnjega tipa, imajo vsaj eno skupno lastnost, namreč da gre za nekdanje ali pa aktualne *periferije* (v družbenopolitičnem smislu) ozemlja, kjer se vsak izmed jezikov govori. Po drugi strani sledenje inovacijam v hrvaščini (Žanić 2015) kaže, da sicer izvirajo iz angleščine, razširjajo pa se vedno po isti poti: najprej jih sprejmejo v *centru* (v družbenopolitičnem smislu), torej v zagrebškem govoru, potem pa se preko lokalnih centrov (npr. Split, Zadar, Osijek) z določenim časovnim zamikom razširijo do govorcev slenga v majhnih vaških skupnostih. Tudi tu imamo opravka z ravno nasprotnim potekom dogodkov, kot je značilen za govorne skupnosti standardnih jezikov zgodnjega tipa.

5 SKLEP

Nadaljnje raziskave bi lahko pokazale, da v zgoraj navedenih primerih ne gre za odstopanje od ustaljenega poteka dinamike med standardnim in nestandardnimi kodi, pač pa za sistematične pojave, ki so značilni za govorne skupnosti standardnih jezikov poznega tipa, za govorne skupnosti, za katere je standardizacija potekala drugače, pa ne. Z uporabo konceptov, kot so faze selekcije, kodifikacije, elaboracije funkcije in sprejetja, L-avantgarda, H-varieteta, standardizacija poznega in zgodnjega tipa itn., lahko zasnujemo metodologijo in interpretiramo rezultate takšnih raziskav. V pričujočem prispevku smo želeli predvsem pokazati, da že obstaja terminološki in metodološki okvir, ki hkrati omogoča primerjavo z relevantnimi podobnimi diasistemi in ne omejuje raziskovanja v miselne in konceptualne okvirje, značilne za dominantne govorne skupnosti: nadaljnje raziskave na podlagi dela Haugena, Josepha, Subačiusa itn. lahko tudi slovenistiki za boljše razumevanje sociolingvistično relevantnih pojavov v govorni skupnosti govorcev in govork slovenščine ponudijo nastavke, ki se zlahka prilagodijo slovenskemu kontekstu.

Moč, ki druží te skupne lastnosti knjižne slovenščine in drugih standardnih jezikov poznega tipa, seveda lahko ojačajo ali skrhajo rezultati nadaljnjih raziskav, ki zadevajo bolj jezikoslovna vprašanja s Subačiusovega seznama. Pričakujemo, da bi namenske perceptive raziskave knjižne slovenščine bolj neposredno pokazale, kakšen ljudski odnos gojijo govorci in govorke do razlik med pisnim in govorjenim standardom ter ali se zavedajo narečne osnove KJ. Pričakujemo tudi, da bi bili rezultati bolj pozitivni, saj družbena zgodovina slovenščine izrazito napeljuje na standardizacijo poznega tipa, zanimivo pa bi bilo, če bi bolj ciljno usmerjene raziskave pokazale izrazito zgodnjetijske jezikoslovne lastnosti standardizacije slovenščine. Slednje pa bi bržkone vrglo senco dvoma na Subačiusovo razdelitev evropskih standardnih jezikov.

VIRI

- Ahačič 2015** = Kozma Ahačič (ur.), *Slovenske slovnice in pravopisi*, različica 1.0, www.fran.si/slovnice-in-pravopisi.
- Levstik 2019 [1858]** = Fran Levstik, Napake slovenskega pisanja, *Wikivir*, 2019, https://sl.wikisource.org/wiki/Napake_slovenskega_pisanja. Prva objava *Kmetijske in rokodelske novice* 16.1 (1858), <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WA4GDIOA>.
- Mikec 2024** = Renata Mikec, Bernard Stramič: tudi z lepo izreko sproščeno in zabavno. Intervju z Bernardom Stramičem, *Svet24*, 2024, https://lokalno.svet24.si/2024/03/16/286397/aktualno/dl_bernard_stramic_tudi_z_lepo_izreko_je_radijski_program_lahko_sproscen_in_zabaven/.

LITERATURA

- Ahačič 2012** = Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Albrecht 2020** = Jörn Albrecht, Linguistic Norm in the Prague School of Linguistics, v: *Manual of Standardization in the Romance Languages*, ur. Franz Lebsanft – Felix Tacke, Berlin: De Gruyter, 2020, 107–126.
- Allen 2018** = John Allen, Why does the BBC need a style guide?, v: *English Usage Guides: History, Advice, Attitudes*, ur. Ingrid Tieken-Boon van Ostade – Robin Straaijer, Oxford: Oxford University Press, 2018, 127–136.
- Auroux 1994** = Sylvain Auroux, *La révolution technologique de la grammatisation: introduction à l'histoire des sciences du langage*, Liège: Mardaga, 1994.
- Auroux 1998** = Sylvain Auroux, La linguistique est une science normative, v: *La Raison, le Langage et les Normes*, Paris: Presses universitaires de France, 1998, 221–289.
- Ayres-Bennett 2019** = Wendy Ayres-Bennett, From Haugen's codification to Thomas's purism: assessing the role of description and prescription, prescriptivism and purism in linguistic standardisation, *Language Policy* 19 (2019), 183–213.
- Ayres-Bennet – Bellamy 2021** = *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, ur. Wendy Ayres-Bennett – John Bellamy, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Beal – Lukač – Straaijer 2023** = *The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism*, ur. Joan Beal – Morana Lukač – Robin Straaijer, London: Routledge, 2023.
- Bitenc 2016** = Maja Bitenc, *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.
- Bogoczová 2021** = Irena Bogoczová, *Language Policy in the Czech Republic in the Context of the Situation in Slavic-speaking Territories*, prevedel Christopher Hopkinson, Ostrava: University of Ostrava Press, 2021.
- Bonfiglio 2002** = Thomas P. Bonfiglio, *Race and the Rise of Standard American*, Berlin: Mouton de Gruyter, 2002.
- Bonfiglio 2010** = Thomas P. Bonfiglio, *Mother Tongues and Nations: the Invention of the Native Speaker*, Berlin: Walter De Gruyter, 2010.
- Bourdieu 2019** = Pierre Bourdieu, *Praktični razlogi: o teoriji delovanja*, prevedla Katarina Rotar, Ljubljana: Studia humanitatis, 2019.
- Brozović 1988** = Dalibor Brozović, Suvremni slovenski standardni jezik – kompleksan lingvistički fenomen, v: *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*, ur. Boris Paternu – Franc Jakopin s sodelovanjem Petra Weissa, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1988 (Obdobja 8), 245–360.
- Burke 2004** = Peter Burke, *Languages and Communities in Early Modern Europe* [The 2002 Wiles Lectures given at Queen's University, Belfast], Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Cameron 1995** = Deborah Cameron, *Verbal Hygiene*, London: Routledge, 1995.
- Curzan 2014** = Anne Curzan, *Fixing English: Prescriptivism and Language History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Černivec 2024** = Manca Černivec, *Normativnost v slovarjih slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: ZRC SAZU, 2024.
- David-Toledo – Antes 2024** = Alessandro C. David-Toledo – Theresa A. Antes, A Study on the Usage of Wesh in Parisian French, *The French Review* 97.4 (2024), 15–35.
- Dillard 1985** = Joey L. Dillard, *Towards a Social History of American English*, Berlin: Mouton, 1985.
- Dobrovoljc 2018a** = Helena Dobrovoljc, Normativni opis in jezikovna standardizacija v aktualnem jezikovnopoličnem okviru – dokumenti in realnost, *Slavia Centralis* 11.2 (2018), 200–223.
- Dobrovoljc 2018b** = Helena Dobrovoljc, O rafinirani izreki kot sredstvu družbenega razslojevanja v Bleiweisovih *Novicah* in *Slovenskem narodu*, *Teorija in praksa* 55.4 (2018), 906–927.
- Dobrovoljc 2021** = Helena Dobrovoljc, Nazorska nasprotja in normativna izhodišča pri posodabljanju priročnikov knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo* 66.2–3 (2021), 21–36.
- Dobrovoljc – Bizjak Končar 2013** = Helena Dobrovoljc – Aleksandra Bizjak Končar, Slovenski pravopisi in vprašanje normativnih pristojnosti, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 9 (2013), 111–126.

- Dobrovoljc – Lengar Verovnik 2021** = Helena Dobrovoljc – Tina Lengar Verovnik, Normativna merila in pravorečni izzivi pri prenovi pravopisa, v: *1. slovenski pravorečni posvet*, ur. Tanja Mirtič – Marko Snoj, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021, 35–52.
- Eckert 1989** = Penelope Eckert, *Jocks and Burnouts: Social Categories and Identity in the High School*, New York: Teachers College Press, 1989.
- Finegan 1980** = Edward Finegan, Early American Grammarians: Webster and His Rivals and Successors, v: *Attitudes toward English Usage in the History of a War on Words*, New York: Teachers College Press, 1980, 34–61.
- Fisher 1996** = John H. Fisher, *The Emergence of Standard English*, Lexington: University Press of Kentucky, 1996.
- Gabrič 2011** = Aleš Gabrič, Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja, *Zgodovinski časopis* 65.3–4 (2011), 438–457.
- Gafter – Mor 2023** = Roey J. Gafter – Uri Mor, Prescriptive language ideologies in Modern Hebrew, v: *The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism*, ur. Joan Beal – Morana Lukač – Robin Straaijer, London: Routledge, 2023, 304–320.
- Garvin 1983** = Paul Garvin, Le rôle des linguistes de l'École de Prague dans le développement de la norme linguistique tchèque, v: *La Norme Linguistique*, ur. Edith Bédard – Jacques Maurais, Québec: Gouvernement du Québec, Conseil de la langue Française, 1983, 141–152.
- Geeraerts 2003** = Dirk Geeraerts, Cultural models of linguistic standardization, v: *Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, Metaphors and Meanings*, ur. Rene Dirven – Roslyn M. Frank – Martin Pütz, Berlin: Walter de Gruyter, 2003, 25–68.
- Gjurin 1991** = Velemir Gjurić, *Slovenščina zdaj!*, Ljubljana: Art Agencija, 1991.
- Gložančev 2012** = Alenka Gložančev, Novejša slovenska leksika v luči obravnave samostalniških zloženkov v Slovenskem pravopisu 2001, v: *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Nataša Jakop – Helena Dobrovoljc, Ljubljana: Založba ZRC, 2012, 125–139.
- Gorjanc – Krek – Popič 2015** = Vojko Gorjanc – Simon Krek – Damjan Popič, Med ideologijo knjižnega in standardnega jezika, v: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*, ur. Vojko Gorjanc – Polona Gantar – Iztok Kosem – Simon Krek, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, 32–48.
- Greenberg 2002** = Marc L. Greenberg, *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*, Maribor: Aristej, 2002.
- Haugen 1972** = Einar Haugen, Dialect, Language, Nation, v: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*, Stanford: Stanford University Press, ²1972 (¹1966), 235–254.
- Havránek 1983** = Bohuslav Havránek, Emploi et culture de la langue standard, v: *La Norme Linguistique*, ur. Edith Bédard – Jacques Maurais, Québec: Gouvernement du Québec, Conseil de la langue Française, 1983 (¹1932), 815–833.
- Jesenšek 1994** = Marko Jesenšek, Deležniško-deležijski skladi na -č in -ši v zvrstnih besedilih slovenskega knjižnega jezika 19. stoletja, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 30 (1994), 35–51.
- Jesenšek 2005** = Marko Jesenšek, Škrabec o deležu dežel in pokrajin pri normi slovenskega knjižnega jezika, v: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo Maribor, 2005 (Zora 33), 14–25.
- Joseph 1987** = John E. Joseph, *Eloquence and Power: the Rise of Language Standards and Standard Languages*, London: Frances Pinter, 1987.
- Juska-Bacher idr. 2023** = Britta Juska-Bacher – Wendelin Sroka – Tuija Laine – Matthew Grenby (ur.), *Learning to Read, Learning Religion: Catechism Primers in Europe from the Sixteenth to the Nineteenth Centuries*, Amsterdam: John Benjamins, 2023.
- Kalin Golob 1996** = Monika Kalin Golob, *Jezikovni koticiki in jezikovna kultura*, Ljubljana: Jutro, 1996.
- Kalin Golob 2015** = Monika Kalin Golob, Sociolects and Media Language: Modernity, Attractiveness, Democratisation and Marketisation, v: *Language Varieties between Norms and Attitudes: South Slavic Perspectives*, ur. Anita Peti-Stantić – Mateusz-Milan Stanojević – Goranka Antunović, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015, 35–48.
- Kordić 2010** = Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb: Durieux, 2010.
- Kosi 2013** = Jernej Kosi, *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*, Ljubljana: Sophia, 2013.

- Kostadinova 2018** = Viktorija Kostadinova, *Language prescriptivism: attitudes to usage vs. actual language use in American English*, doktorska disertacija, Univerza v Leidnu, 2018.
- Labov 1972** = William Labov, *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
- Lengar Verovnik 2015** = Tina Lengar Verovnik, Pravorečje v pravopisnem slovarju in ob njem, v: *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Nataša Jakop – Helena Dobrovoljc, Ljubljana: Založba ZRC, 2015, 95–107.
- Léon 2021** = Jacqueline Léon, *Automating Linguistics*, Cham: Springer, 2021.
- Lukač – Heyd 2023** = Morana Lukač – Theresa Heyd, Grassroots Prescriptivism, v: *The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism*, ur. Joan C. Beal – Morana Lukač – Robin Straaijer, London, Routledge, 2023, 227–245.
- Lundberg 2007** = Grant H. Lundberg, Perceptual Dialectology and the Future of Slovene Dialects, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 6 (2007), 97–109.
- Lundberg 2010** = Grant H. Lundberg, Dialect Usage in Slovenia, *Slovene Studies* 32.1–2 (2010), 43–66.
- Lundberg 2015** = Grant H. Lundberg, Preliminary Report on Dialect Attitudes in Austrian and Slovene Carinthia, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10 (2015), 167–182.
- Mair 2006** = Christian Mair, *Twentieth-Century English*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Milroy 1999** = James Milroy, The Consequences of Standardization in Descriptive Linguistics, v: *Standard English: the Widening Debate*, ur. Tony Bex – Richard J. Watts, London: Routledge, 1999, 16–39.
- Milroy – Milroy 2005** = James Milroy – Lesley Milroy, *Authority in Language: Investigating Standard English*, London: Routledge, 2005 (¹1985).
- Mirtič 2019** = Tanja Mirtič, Glasoslovne raziskave pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zvest*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019 (Obdobja 38), 81–90.
- Orožen 1996** = Martina Orožen, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Pablé – Haas 2010** = Adrian Pablé – Marc Haas, Essentialism, codification and the sociolinguistics of identity, *SPELL: Swiss papers in English language and literature* 24 (2010), 33–46.
- Paquette 1983** = Jean-Marcel Paquette, Procès de normalisation et niveaux/registres de langue, v: *La Norme Linguistique*, ur. Edith Bédard – Jacques Maurais, Québec: Gouvernement du Québec, Conseil de la langue Française, 1983, 367–382.
- Pillière idr. 2018** = Linda Pillière – Wilfrid Andrieu – Valérie Kerfelec – Diana Lewis (ur.), *Standardising English: Norms and Margins in the History of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Rutten – Vosters – Vandenbussche 2014** = Gijsbert Rutten – Rik Vosters – Wim Vandenbussche (ur.), *Norms and Usage in Language History, 1600–1900*, Amsterdam: John Benjamins, 2014.
- Sériot 2014** = Patrick Sériot, Language and Nation: Two Models, v: *Negotiating Linguistic Identity: Language and Belonging in Europe*, ur. Virve-Anneli Vihman – Kristiina Praeli, Bern: Peter Lang, 2014, 23–43.
- Schneider 2007** = Edgar W. Schneider, *Postcolonial English: varieties around the world*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Skubic 2005** = Andrej E. Skubic, *Obrazi jezika*, Ljubljana: Študentska založba, 2005.
- Skubic 2006** = Andrej E. Skubic, Attitudes towards social speech among different social groups in Slovenia, v: *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*, ur. Ada Vidovič Muha, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006 = *Slavistična revija* 54, posebna številka (2006), 671–684.
- Subačius 2002** = Giedrius Subačius, Two Types of Standard Language History in Europe, *Res Balticae* 8 (2002), 131–150.
- Stabej 1998** = Marko Stabej, Oblikovanje knjižnega jezika v 19. stoletju med narodno enotnostjo in socialno razločevalnostjo, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 34 (1998), 19–33.
- Stabej 2009** = Marko Stabej, Slovarji in govorniki: kot pes in mačka?, *Jezik in slovstvo* 54.3–4 (2009), 115–138.

- Straaijer 2018** = Robin Straaijer, *The Usage Guide: Evolution of a Genre*, v: *English Usage Guides: History, Advice, Attitudes*, ur. Ingrid Tieken-Boon van Ostade – Robin Straaijer, Oxford: Oxford University Press, 2018, 11–29.
- Thomas 1991** = George Thomas, *Linguistic Purism*, London: Longman, 1991.
- Tieken-Boon van Ostade 2020** = Ingrid Tieken-Boon van Ostade, *Describing Prescriptivism*, London: Routledge, 2020.
- Urbančič 1973** = Boris Urbančič, *O jezikovni kulturi*, druga, predelana in razširjena izdaja, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973 (¹1972).
- Vaicekauskienė 2011** = Loreta Vaicekauskienė, Language ‘nationalization’: one hundred years of Standard Lithuanian, v: *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, ur. Tore Kristiansen – Nikolas Coupland, Oslo: Novus Press, 2011, 105–112.
- Van Rooy 2020** = Raf Van Rooy, *Language or Dialect? A History of a Conceptual Pair*, Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Vidovič Muha 2013** = Ada Vidovič Muha, *Moč in nemoč knjižnega jezika*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.
- Wright 2020** = Laura Wright, A Critical Look at Previous Accounts of the Standardization of English, v: *The Multilingual Origins of Standard English*, ur. Laura Wright, Berlin: Mouton de Gruyter, 2020, 7–38.
- Zgonc 2023** = Matjaž Zgonc, Non-Institutional and Grassroots Prescriptivism for Slovenian, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 15 (2023), 131–150.
- Žanič 2015** = Ivo Žanič, Dialect Electrified or Horse-Drawn: Popular Music as a Form of (Un)Conscious Language Policy, v: *Language Varieties between Norms and Attitudes: South Slavic Perspectives*, ur. Anita Peti-Stantič – Mateusz-Milan Stanojević – Goranka Antunović, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015, 13–34.
- Žele 2020** = Andreja Žele, Knjižni jezik zožiti na jezikovni standard!?, *Slavia Centralis* 12.1 (2020), 286–298.

SUMMARY

The Standardology of Slovenian: Is Standard Slovenian Closer to Early-Type or Late-Type Standardization?

This article explores whether standard Slovenian is more similar to a prototypical early-type or late-type standard language according to Subačius's (2002) classification. Following Haugen's classic four-phase model (selection, codification, elaboration of function, and maintenance) and Joseph's 1987 further development of, in particular, the codification phase, Subačius suggests that standard languages can be broadly subdivided into two distinct groups, the most salient difference between which is the time period (the sixteenth vs. nineteenth century) in which the standard language developed. It is shown that standard Slovenian is closer to the late-type prototype Lithuanian, especially in terms of the social-history side of its development (the time of selection, superposition of speech community, and engineered development), and also significantly in terms of its phonology (conceptual and perceptual differences between spoken and written standards, and awareness of the dialect basis of the standard language), although further research is required for the latter. Finally, normative text status and language change proliferation mapping are hypothesized as probable key differences between languages belonging to the two standardization types, which, if correct, can improve the understanding of standard Slovenian.